

บทที่ 2

การสำรวจองค์ความรู้

การศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของคาทอลิกในสังคมไทย” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยแบ่งสาระสำคัญได้ดังนี้

1. ความหมายของทุนทางสังคม
2. ทฤษฎีทุนทางสังคม
3. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนทางสังคม
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของทุนทางสังคม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 534) ให้ความหมายของทุน โดยทั่วไปไว้ว่า เป็นของเดิมหรือเงินที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ เพื่อประโยชน์ให้กิจการ เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินการเพื่อหาผลประโยชน์

คำว่า “ทุน” กับ “ต้นทุน” นั้นมาจากความหมายของคำว่า “Cost” หมายถึง ค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการทำอะไรก็แล้วแต่ เพราะฉะนั้นความหมายจึงแตกต่างกัน แต่ขณะนี้มีความสับสนเกิดขึ้น เพราะว่าทางเศรษฐศาสตร์เป็นคณบัญญัตินี้พวกนี้ขึ้นมา เราเรียกว่า “ต้นทุนทางสังคม” ซึ่งจะมีความหมายต่างจากทุนทางสังคม แต่ในปัจจุบันมีโน้ตสนธิเรื่องทุนได้ขยายไปอย่างกว้างขวางอีกหลายรูปแบบ เช่น ทุนวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ ทุนสิ่งแวดล้อม และทุนทางสังคม เป็นต้น ทุนในทางเศรษฐศาสตร์เราจะนึกถึงทุนที่เป็นทุนทางกายภาพ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักร ที่จะเอามาใช้ในการผลิต รวมถึงเงินที่เอามาลงทุนในการผลิตอันนี้เราเรียกว่าทุน ต่างจากปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่นักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่เขาคิดถึงเรื่อง แรงงานที่เอามาใช้ร่วมกับทุน ที่ดิน ที่ไร่ ร่วมกับทุนและทรัพยากรอื่น ๆ ตลอดจนวัตถุดิบทั้งหลายล้วนแต่เป็นปัจจัยการผลิตทั้งสิ้น ดังนั้นก่อนที่จะเข้าใจความหมายทุนทางสังคมจึงต้องเข้าใจแนวคิดทุนรูปแบบอื่นก่อน คือ (อภิชาติ พันธเสน, 2546, หน้า 1)

1. ทูทางเศรษฐกิจ (Economic capital)

ในทางเศรษฐศาสตร์ “ทุน” หมายถึงปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้ร่วมกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เพื่อการผลิตสินค้าและบริการ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสินค้าทุน (Capital Goods) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งก่อสร้าง (Construction) และเครื่องจักรเครื่องมือ (Equipment) ในกรณีการผลิตทางการเกษตร สัตว์ใช้งานต่าง ๆ ถือเป็นปัจจัยทุนเช่นกัน นอกจากนี้ในบางกรณีอาจรวมทรัพยากรมนุษย์ ทุนที่ดิน ทุนวัตถุดิบ เป็นต้น (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2534, หน้า 45)

วิทยากร เชียงกุล (2540, หน้า 79) ในความหมายว่า ทุน หมายถึง

1. ปัจจัยการผลิตในรูปของเงินและสินค้าต่าง ๆ ที่นายทุนใช้ร่วมกับแรงงานในการผลิตทำให้เกิดทรัพย์สินเพิ่มขึ้นในรูปของมูลค่าส่วนเกิน (Surplus value)

2. สินทรัพย์ระยะยาว ซึ่งบริษัทลงทุนเพื่อผลิตสินค้าและบริการ

3. เงินทุนในรูปของการลงทุน กำไร หรือเงินกู้เพื่อใช้ในการดำเนินธุรกิจ

ภายใต้การให้นิยามความหมายเรื่องทุนตามแนวเศรษฐศาสตร์มาเป็นระยะเวลานาน ก็ได้มีผู้โต้แย้งแนวคิดนี้ โดยเห็นว่าทุนมีความหมายนอกเหนือจากการเป็นปัจจัยการผลิต แต่ก็มีปัจจัยอื่นที่ช่วยให้ประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการต่าง ๆ ด้วย

2. ทุนมนุษย์ (Human capital)

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) อธิบายความหมายของทุนมนุษย์ว่าวางอยู่บนฐานความคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายเรื่องการลงทุนและผลตอบแทนจากการลงทุน ความแตกต่างในค่าจ้างและการได้เปรียบในการทำงาน ทุนมนุษย์มองได้ 2 ด้าน คือ การลงทุนทางการศึกษา สุขภาพ การฝึกทักษะความสามารถของมนุษย์ และการนำทุนหรือสมรรถนะและศักยภาพของมนุษย์ไปใช้เพื่อการสร้างสรรค์และผลิตงาน

เทียนชัย กิระนันท์ (2544) กล่าวว่านักเศรษฐศาสตร์จะวิเคราะห์ศักยภาพของเศรษฐกิจของคนในรูปแบบของความรู้ความสามารถ ทักษะ ประสิทธิภาพ สุขภาพ ทุนมนุษย์นี้จะเพิ่มค่าได้โดยการการลงทุนทางการศึกษา การฝึกอบรม สุขภาพ หรืออื่น ๆ เพื่อเพิ่มความรู้ ความสามารถ ทักษะ ประสิทธิภาพ และสุขภาพที่ดี

ด้วยเหตุนี้การลงทุนในมนุษย์จึงมิได้หลากหลาย ซึ่งจะมีผลให้เพิ่มความรู้ความสามารถหรือประสิทธิภาพได้ทั้งนั้น เมื่อความเป็นอยู่ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันในสังคม ทำให้เกิดผู้นำชุมชนที่เป็นที่ยอมรับทั้งภูมิปัญญา ความเป็นผู้นำ ความคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาของชุมชน ความเป็นคนดี เสียสละ และสร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวม (นภาพร หะวานนท์, 2548, หน้า 112)

ทุนมนุษย์ในประเทศไทยนั้น ได้ให้ความสำคัญกับมนุษย์ที่มีศักยภาพ ความรู้ คุณธรรม และความเสียสละ เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งถือเป็นบุคคลที่มีคุณค่า เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น โดยไม่ได้เน้นที่เรื่องของการศึกษาว่าจะมีความรู้มากน้อยตามมาตรฐานการศึกษาในระบบ

ดังนั้นทุนมนุษย์จึงเป็นเรื่องความรู้ ทักษะ ความชำนาญ การดูแลสุขภาพสภาพ ในระดับครอบครัว หากพ่อแม่จะสร้างทุนมนุษย์ให้กับบุตรหลานของตนได้ด้วยการให้ความรู้และทักษะที่ถ่ายทอดมาจากคนในครอบครัว ในระดับชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเดียวกันก็สามารถถ่ายทอดความรู้และทักษะอื่น ๆ ให้กับสมาชิกของชุมชนได้ หรือในระดับปัจเจกชน เช่น การดูแลสุขภาพสภาพตนเองให้ดี เพื่อจะได้มีความพร้อมในการทำงาน

3. ทุนวัฒนธรรม (Cultural capital)

แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับทุนทางสังคมอย่างแยกกันแทบจะไม่ออก ทุนวัฒนธรรมเป็นระบบความคิด ความเชื่อ ซึ่งบุคคลเฝ้าระวังว่าเป็นเครื่องมือของการมีศักดิ์ศรีและอำนาจที่เหนือกว่าชนชั้นอื่น เป็นกระแสสังคมที่ตั้งอยู่บนความรู้ ความคุ้นเคย และรู้สึกกับสิ่งที่เกิดขึ้นและวิถีของวัฒนธรรมที่ครอบงำหรือมีอำนาจในสังคมนั้น ทุนวัฒนธรรม รวมไปถึงภูมิหลังของครอบครัว สถานภาพทางสังคม การลงทุนและความผูกพันกับการศึกษาที่เป็นองค์ความรู้ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีผลต่อความสำเร็จ (Bourdieu, 1979, p. 1984 อ้างถึงใน ปิ่นวิติ ศรีสุพรรณ, 2547, หน้า 22)

4. ทุนทางสิ่งแวดล้อม (Environmental capital)

ทุนทางสิ่งแวดล้อม ทั้งด้านการค้าและที่ไม่เกี่ยวข้องกับการค้า ระบบนิเวศน์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชน ความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ รวมถึง อาหาร น้ำ พลังงาน อากาศ การกำจัดของเสียจากการใช้ ฤดูกาล รวมทั้งสิ่งอื่น ๆ ที่ใช้สนับสนุนการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

5. ทุนทางสังคม (Social capital)

เครือข่าย มูลนิธิ สมาคม ภาวทางสังคม สถาบันทางสังคม ทุนทางสังคมจึงเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่ก่อรูปทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

สำหรับทุนทางสังคม เป็นสิ่งที่คงทนยืนยาวคล้ายทุนทางด้านเศรษฐศาสตร์ จะมีราคาเมื่อมีการเข้าไปครอบครองถือกรรมสิทธิ์ในตัวของทุนทางสังคม การลงทุนในทุนทางสังคมจำเป็นต้องใช้เวลา (Times) และพลังงาน (Energy) ในการที่จะสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาและรักษาให้คงอยู่ต่อไป โดยบทบาทส่วนนี้เป็นหน้าที่ของเครือข่าย ทุนทางสังคมมีประโยชน์ในฐานะเครื่องมือหรือ

สะพานเชื่อมก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่ม ผลประโยชน์หรือกำไรของทุนทางสังคมไม่สามารถแสดงด้วยการเพิ่มขึ้น หรือลดลงได้อย่างชัดเจนเหมือนทุนด้านเศรษฐศาสตร์ ดังนั้นจึงทำให้ยากลำบากในการต่อการกำหนดค่าของทุนทางสังคม ความยากลำบากยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อทุน (Stock) ของทุนทางสังคมจะมีอยู่ในความสัมพันธ์ของเครือข่ายมากกว่าในตัวของแต่ละบุคคลเหมือนกับทุนมนุษย์ ทำให้เป็นการยากที่จะนิยามคุณสมบัติที่ถูกต้องหรือหรือการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทุนทางสังคมไม่สามารถถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ระหว่างแต่ละบุคคลไม่สามารถหยิบยืมกันได้ในแต่ละบุคคล ความน่าสนใจเป็นอย่างมากของทุนทางสังคม คือ การที่มันไม่สามารถจะลดมูลค่าโดยวิธีของการใช้เหมือนกับสินทรัพย์กายภาพ (Physical assets) ในทางกลับกันยิ่งจะทวีคุณค่าโดยวิธีของการใช้เหมือนกับสินทรัพย์กายภาพ (Physical assets) ในทางกลับกันยิ่งจะทวีคุณค่าของทุนทางสังคมให้มากขึ้นเมื่อใช้ประโยชน์จากทุนชนิดนี้มากยิ่งขึ้น ซึ่งในลักษณะทุนที่สำคัญทั้ง 5 ประการดังที่กล่าวแล้วนั้นพบว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยทุนใหม่ที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก

แนวคิดทุนทางสังคมปรากฏในตำราทางวิชาการทางประเทศตะวันตกมานานกว่า 2 ทศวรรษแล้ว แต่ยังไม่ได้รับความสนใจ นักวิชาการที่ทำให้แนวคิดดังกล่าวได้รับความสนใจมากขึ้น คือนักสังคมวิทยาที่ชื่อเจมส์ โคลแมน (James Coleman) ในข้อเขียนของเขา Social Capital and the creation of human capital ที่ตีพิมพ์ใน American Journal of Sociology เขาชี้ว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่เป็นนามธรรมและเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่ง หรือเป็นองค์ประกอบที่มีอยู่ในสิ่งที่นักสังคมวิทยาเรียกว่า “โครงสร้างสังคม” นอกจากโคลแมนแล้วก็มีโรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) ที่ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคม และมีกรกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง พัทนัมมองเรื่องทุนทางสังคมในระดับองค์กร โดยเฉพาะวัฒนธรรมพลเรือน (Civic culture) ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป ในภาคเหนือของประเทศอิตาลีที่มีสมาคมพลเรือน และมีวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความร่วมมือและความสัมพันธ์ในแนบราบ (Vertical links) เขาพบว่ารัฐบาลและการบริหารงานงานท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพมากกว่าภูมิภาคที่ไม่มีวัฒนธรรมเช่นนี้ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 14-15) ซึ่งโคลแมนและพัทน์นี้จะได้กล่าวต่อไปในฐานะที่เป็นนักคิดสำคัญของแนวคิดทุนทางสังคม

อันที่จริงแล้ว ในหมู่นักเศรษฐศาสตร์เอง แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง “สถาบัน” ก็มีการขยายทัศนะที่กว้างขวางออกไปไกลกว่า “สถาบันตลาด” ที่เกี่ยวข้องกับความมั่งคั่งทางวัตถุนานแล้ว กลุ่มนักคิดที่สำคัญก็คือกลุ่มนักคิดเศรษฐศาสตร์สถาบันใหม่ (New Institutional Economics : NIEs) อย่างเช่น ดักลาส นอร์ธ (Douglas North) มองว่าสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือสถาบันตลาดก็เป็นปัจจัยที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจ (การสร้าง ความเจริญเติบโตหรือความมั่งคั่งทางวัตถุ) กล่าวคือ สถาบันทางสังคมจะช่วยลดต้นทุนใน

การโอนย้ายทรัพยากร (Transaction costs) โดยเฉพาะต้นทุนเกี่ยวกับการแสวงหาข้อมูลข่าวสารในแง่หนึ่ง แนวคิดของนอร์ธเกี่ยวกับเรื่องสถาบันทางสังคมก็สอดคล้องกับแนวคิดของโคลแมนที่ว่าทุนทางสังคมเป็นช่องทางหรือก่อให้เกิดการไหลของข้อมูลข่าวสาร ทักษะในการมองสถาบันแบบนี้สามารถที่จะอธิบายปรากฏการณ์ที่นักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “Economics miracles” ของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างเช่นญี่ปุ่น โดยมองว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศเหล่านี้มิได้มีสาเหตุมาจากทั้งพลังกลไกตลาด หรือปราศจากการแทรกแซง (การบิดเบือนราคาตลาด) ของรัฐเท่านั้น หากแต่เป็นเพราะมีเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มพ่อค้าและนักลงทุน และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างรัฐและภาคเอกชนเครือข่ายเหล่านี้ในทัศนะทางวิชาการก็อาจจะถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมในรูปแบบหนึ่งเช่นกัน (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 15-16)

อย่างไรก็ตามการมองทุนและการพัฒนาในความหมายใหม่ในที่นี้ มีประเด็นสำคัญ 2 ประการ ประการแรก การมองทุนในความหมายใหม่ไม่ควรจำกัดอยู่เพียงแค่การมองปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่ได้เป็นองค์ประกอบอยู่ในทุนทางกายภาพหรือทุนในแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์แบบดั้งเดิม โดยมองว่า “ปัจจัยมิใช่เศรษฐกิจ” (Non-economic factors) เหล่านี้สามารถที่จะนำไปใช้เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้เท่านั้น ทักษะทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคมโดยเฉพาะที่อยู่ภายใต้ ยังเป็นทักษะที่มุ่งที่จะมองว่าจะบรรลุการสร้าง ความมั่งคั่งในทางวัตถุหรือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างไร มากกว่าความพยายามที่จะท้าทายต่อความหมายของคำว่า “ทุน” หรือความมั่งคั่งในทัศนะแบบดั้งเดิม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคำว่าทุนทางสังคมควรจะมี ความหมายที่กว้างขวางกว่าปัจจัยที่ไม่มีสภาวะของทุนทางกายภาพแต่สามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้เท่านั้น คุณค่าหรือจริยธรรมพื้นฐานที่มีอยู่ในสังคมต่าง ๆ อาจจะไม่สามารถที่จะนำมาสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ แต่ว่าสามารถที่จะทำให้มนุษย์ดำรง ตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีมีความหมาย หรือช่วยปลดปล่อยให้มนุษย์หลุดพ้นจากพันธนาการต่าง ๆ ที่ลดทอนความเป็นมนุษย์ของเขาลงไป (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 16)

ประการที่สอง ในขณะที่เราพยายามที่จะมองทุนทางสังคมและความหมายของคำว่า การพัฒนาที่กว้างขวางไปกว่าทักษะทางวิชาการแบบดั้งเดิม เราก็จำเป็นที่จะต้องหลีกเลี่ยงการมอง “คุณค่า” หรือจริยธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมอย่างหยุดนิ่ง การที่เรามองว่าการพัฒนาได้นำไปสู่ การทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมลงไปและนำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ ติดตามมานั้นอาจจะเป็นทักษะที่ถูกต้อง แต่การมองว่าการสร้างหรือการรื้อฟื้นวัฒนธรรมแบบเก่าให้กลับคืนมา โดยเฉพาะการใช้พลังจากภายนอกบีบบังคับให้มีการรื้อฟื้นเอาวัฒนธรรมแบบเก่ากลับมาใช้ น่าจะไม่ใช่วิธีที่ถูกต้องนัก ระบบคุณค่าหรือวัฒนธรรมที่เรามองว่าเป็นทุนทางสังคมไม่ได้มีผลในทางบวกต่อการพัฒนาเสมอ

ไป ดังเช่นเราอาจจะพบว่า ระบบคุณค่าหรือวัฒนธรรมบางอย่างก็อาจจะถูกนำไปใช้สำหรับการกดขี่หรือผู้คนอื่น ได้เช่นกัน ดังนั้นการมองทุนทางสังคมจึงมิใช่จำกัดอยู่เพียงการจำแนกแยกแยะให้เห็นว่า อันนี้เป็นของเก่าหรือวัฒนธรรมเก่า หรืออันนี้เป็นวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันนี้เป็นวัฒนธรรมของรัฐของผู้ปกครอง และ/หรือวัฒนธรรมตะวันตกเท่านั้น แต่ควรจะมองไปถึงว่าทุนทางสังคมดังกล่าวนี้มีความหมายอย่างไรต่อ “ผู้ใช้ประโยชน์” โดยตรงด้วย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 16-17)

อาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดเรื่องทุนทางสังคมข้างต้นได้ก้าวพ้นไปจากแนวคิดสังคมศาสตร์กระแสหลักแบบเดิม ในการมองปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมในการพัฒนา กล่าวคือ ปัจจัยทางสังคมมิใช่อุปสรรคของการพัฒนา หากแต่เป็นปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนา อย่างไรก็ตามยังคงมีปัญหาเกี่ยวข้องกับทั้งทางด้านทฤษฎีและแนวทางในการปฏิบัติการ ซึ่งประเด็นเหล่านี้ล้วนชี้ให้เห็นว่ายังคงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาวิจัยควบคู่ไปกับการนำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนา ปัญหาที่สำคัญสรุปได้ 3 ประการคือ

ประการแรก ทุนทางสังคมโดยทั่วไปแล้ว มีคุณสมบัติที่เรียกว่า “สาธารณะสมบัติ”

(Public good) สมาชิกของสังคมทุกคนต่างก็มีส่วนในการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวของทุนทางสังคม ปัญหาประการแรกที่เกี่ยวข้องกับในเรื่องแนวคิดทฤษฎีในเรื่องทุนทางสังคมในแง่ก็คือ ทุนทางสังคมมีลักษณะที่เป็น “ปัจจัยเชิงโครงสร้าง” (Structural determinism) กล่าวคือทัศนคติทางทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลัง ทัศนะนี้มองว่าพฤติกรรมของมนุษย์ถูกกำหนดโดยปทัสฐาน กรอบทางวัฒนธรรม หรือกฎของสถาบัน ทัศนะทางทฤษฎีดังกล่าวนี้มองข้ามการกระทำทางสังคมที่ไม่อยู่นอกกรอบของโครงสร้าง ดังนั้นทุนทางสังคมในทัศนะดังกล่าวมีแนวโน้มที่คนจนหรือกลุ่มคนที่อยู่ชายขอบของสังคม จะถูกละเลยหรือถูกกีดกันออกจากทุนทางสังคมปัญหาประการต่อมา เกี่ยวข้องกับการผลิตซ้ำและการขยายตัวของทุนทางสังคมโดยตรง กล่าวคือ ทุนหรือทรัพย์สินที่เป็นสาธารณะมักจะมีปัญหาในเรื่องการบำรุงหรือการดูแลรักษา ปรัชญาการณัที่ที่เป็นปัญหาโดยทั่วไปของการพัฒนาในชุมชนชนบทก็คือ ในช่วงที่ผ่านมามีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย แต่กลุ่มเหล่านี้ส่วนมากในระยะต่อมาอยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หรือไม่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่องอย่างไรก็ตาม ความสลับซับซ้อนของทุนทางสังคมมิใช่อยู่ที่เรื่องคุณสมบัติในแง่ที่เป็นทรัพย์สินสาธารณะของทุนทางสังคมเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงว่าทุนทางสังคมมีสภาพทั้งที่เป็น “ทรัพยากร” (Resource) และ “กฎเกณฑ์” (Rules) ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงหรือการใช้ประโยชน์ทรัพยากรด้วย การมองทุนทางสังคมโดยเน้นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนเป็นการมองในทัศนะแบบปัจจัยเชิงโครงสร้าง สังคมในภาพที่เป็นพลวัต ทุนทางสังคมมิได้มีความหมายเพียงปัจจัยอันเป็นองค์ประกอบของ “ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน” เท่านั้น หากแต่รวมถึงปัจจัยอันเป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับ

การกระทำ (Actions) ของครัวเรือนและสมาชิกในฐานะที่เป็นปัจเจกด้วย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 17-18)

ประการที่สอง การดำรงอยู่ของทุนทางสังคมเป็นเรื่องในระดับท้องถิ่น (Locality) กล่าวอีกนัยหนึ่งปทัสถานทางสังคม องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือของคนในชุมชน มีลักษณะที่เฉพาะของตัวเองในแต่ละพื้นที่ปัญหาความเป็น “ท้องถิ่น” ของทุนทางสังคม เกี่ยวข้องกับปัญหาในเชิงนโยบายด้านการพัฒนายอย่างน้อยสองด้าน ด้านแรก ทุนทางสังคมมีข้อจำกัดในการโยกย้าย คือทุนทางสังคมที่มีการสร้างขึ้นในพื้นที่หนึ่ง ๆ ไม่สามารถที่จะโยกย้ายหรือนำไปใช้ในท้องถิ่นอื่น ๆ ได้เหมือนทุนทางกายภาพ ด้านที่สอง เมื่อทุนทางสังคมเกี่ยวข้องกับพื้นที่ปัญหาที่ตามมาจึงเป็นข้อจำกัดในเรื่องของ “ขนาด” (Scale) ของทุนที่สามารถสะสมได้ ทั้งนี้ถ้าหากเรามองทุนทางสังคมตามแนวคิดของพัทน์ที่ว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของการสานทอ หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ เราจะเห็นว่า การจะสะสมทุนทางสังคมให้มีขนาดใหญ่เพื่อที่จะให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนสังคมในด้านกว้างย่อมมีข้อจำกัด (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 18-19)

การที่ทุนทางสังคมมีลักษณะที่เป็นแบบท้องถิ่น อาจทำให้เราตระหนักถึงข้อจำกัดหรือผลในทางลบของทุนทางสังคม ในกระแสของการพัฒนาปัจจุบัน เรามุ่งที่จะลดขนาดขององค์การภาครัฐ และสนับสนุนให้เกิดองค์การในรูปแบบที่เรียกว่า “ประชาสังคม” กระแสดังกล่าวนี้สนับสนุนให้เกิดการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้สำหรับการพัฒนา อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเราพบว่า ภาคส่วน (Sectors) ต่าง ๆ ของสังคม ก็ได้มีการผลิตและการสะสมทุนทางสังคมของตนเอง ปัญหาเชิงรูปธรรมที่เราประสบอยู่ในปัจจุบันก็คือ การสร้าง การผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคมของกลุ่มที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับรัฐ อย่างเช่น ราชการ พ่อค้าท้องถิ่น เจ้าพ่อนายทุน ผู้มีอิทธิพล มีขนาดใหญ่กว่าการสะสมทุนทางสังคมของกลุ่มผู้ด้อยโอกาส และมีแนวโน้มที่จะครอบงำกลุ่มผู้ด้อยโอกาสหรือกลุ่มคนยากจนในชนบทเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งด้วย แน่นอนที่สุดทุนทางสังคมในกลุ่มเหล่านี้ก่อให้เกิดความร่วมมือและ “ประสิทธิภาพ” แต่ทุนทางสังคมในรูปแบบดังกล่าวนี้ มิได้มีส่วนในการสนับสนุนให้เกิดการกระจายทรัพยากร ในทางตรงกันข้ามเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนี้กลับจะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ การกระจุกตัวของทรัพยากรหรือนำไปสู่ “การผลิตซ้ำความยากจน” นั่นเอง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546, หน้า 19)

ประการที่สาม ซึ่งเกี่ยวพันกับปัญหาทั้งสองด้านที่ได้กล่าวในตอนต้นคือ ในกระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมเกี่ยวข้องกับหน่วยกระทำการทางสังคมในหลายระดับ ทั้งในระดับสำนักและการรับรู้ส่วนบุคคลถึงครัวเรือน และระดับองค์กรทางสังคมที่กว้างขึ้นไป ลักษณะหรือธรรมชาติของทุนทางสังคมในแง่ดังกล่าวนี้ มีนัยยะที่สำคัญ 2 ประการ ประการแรก การวัด

ความ “หนาแน่น” หรือปริมาณ และผลที่เกิดจากการใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาในหน่วย การกระทำที่แตกต่างกันย่อมจำเป็นต้องใช้เครื่องมือหรือวิธีการที่แตกต่างกันออกไป อย่างเช่น ในระดับบุคคลถ้าหากมองผลกระทบจากทุนทางสังคมอาจจะมองในรูปของคุณภาพชีวิต ในระดับ ครัวเรือนเราอาจมองทุนทางสังคมในแง่ทรัพยากร หรือความสามารถของครัวเรือนในการที่จะ แปลงทรัพยากรให้เป็นวัตถุที่ใช้สำหรับการยังชีพ ส่วนในระดับของการกระทำร่วมทุนทางสังคม อาจจะปรากฏในรูปความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนหรืออื่น ๆ เป็นต้น ประการที่สองการกำหนด โครงการต่าง ๆ (Interventions) เพื่อที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาจะวางเป้าหมาย การกระทำทางสังคมไว้ที่หน่วยใด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งทุนทางสังคมจะเข้าไปเป็นองค์ประกอบ ของยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในส่วนใด ยุทธศาสตร์อื่น ๆ มีส่วนหนุนช่วยหรือเป็นอุปสรรค ในการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาหรือไม่อย่างไร เพื่อทำความเข้าใจปัญหาพื้นฐาน เกี่ยวกับทุนทางสังคมทั้งสามด้านในชุมชนชนบท จึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของ การก่อเกิด การผลิตซ้ำและการขยายตัวของทุนทางสังคม มีความสำคัญต่อยุทธศาสตร์การพัฒนา ประเทศ (บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์, 2546, หน้า 19-20)

ทฤษฎีทุนทางสังคม

ทฤษฎีทุนทางสังคมจากต่างประเทศ มีผู้นำแนวคิดที่สำคัญ คือ

1. บูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1983)

เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ทุนทางสังคมอย่างเป็นระบบ บูร์ดิเยอได้พัฒนาแนวคิดทุน เป็น การเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องชนชั้น โดยแบ่งทุนออกเป็น 3 ประเภท คือ ทุนเศรษฐกิจ ได้แก่ เงิน ทรัพย์สิน (Marx หมายถึง ทุนที่สร้างผลผลิต) ทุนวัฒนธรรม เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม รวมถึง ความรู้ทางศิลปะ และประกาศนียบัตรการศึกษา และทุนทางสังคม ได้รับพัฒนาการแนวคิดมาจาก มาร์กซิสต์ ปีที่เริ่มแนวคิดทุนทางสังคม คือ ช่วงปี ค.ศ. 1970 – 1980s โดยให้คำจำกัดความทุนทาง สังคมว่า เป็น “ทรัพยากรที่อยู่จริงและมีศักยภาพซึ่งเชื่อมโยงกับการมีเครือข่ายที่ถาวร ซึ่งเกิดจาก ความสัมพันธ์ที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการที่มีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยกันหรือ การยอมรับกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกของ กลุ่ม ซึ่งทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุนที่มาจากลักษณะร่วมของการเป็นหมู่คณะ หรือถ้าจะ ให้เป็นคำพูดที่ฟังง่าย ๆ ก็คือเป็นเหมือน “หนังสือรับรอง” ซึ่งสร้างเครดิตกับสมาชิกนั้น ๆ”

(Bourdieu, 1983, pp. 248-249 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547, หน้า 31)

งานของบูร์ดิเยอได้รับการกระตุ้นจากงานของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ ทุนทางสังคมของเขา ได้เชื่อมโยงไปยังเรื่องของทุนทางวัฒนธรรมด้วย เขากล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็น “การเกี่ยวข้อง

สัมพันธ์กัน” (Connection) ที่มีบทบาทในการผลิตซ้ำทางชนชั้น เขาบอกว่าในทุนทางเศรษฐกิจนั้นมีเรื่องของทุนทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (Bourdieu, 1983, pp. 248-249 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547, หน้า 31)

บูร์ดิเยอเห็นว่า เครือข่ายทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่สังคมให้มา แต่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติของสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัวก็มีการให้นิยามตามความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะของการก่อรูปทางสังคม (Social formation) สมาคม อาสาสมัครต่าง ๆ ความเป็นสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากสมาชิกของกลุ่มเป็นทุนทางสังคม เพราะเป็นแหล่งรวมของการคบค้าสมาคมของสมาชิก ดังนั้นทุนทางสังคมในทัศนะของบูร์ดิเยอจึงเป็นปรากฏการณ์ร่วม (Collective phenomenon) ความเป็นสมาชิกกลุ่มสามารถสร้างทุนทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อทุนประเภทอื่น ๆ หลายด้าน และการจัดรูปแบบองค์กรระบบราชการเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนทุนทางสังคมเชิงปริมาณ (จำนวนสมาชิกในองค์กร) ให้เป็นเชิงคุณภาพ (ประสิทธิภาพขององค์กร) การสร้างองค์กรลักษณะนี้ก่อให้เกิดสมานฉันท์ (Solidarity) ขึ้นระหว่างบุคคลในองค์กร ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นสถาบัน (Institutionalize) การสร้างสมาคมอาสาสมัครต่าง ๆ จึงเป็นทั้งกลยุทธระดับปัจเจกและส่วนรวมในการลงทุนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน ซึ่งก็คือการสะสมทุนทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้ทุนทางสังคมสามารถส่งต่อไปยังบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำในสมาคมนั้น ๆ และการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมขึ้นอยู่กับความรู้สึกทางอัตวิสัยของปัจเจกบุคคล ซึ่งประกอบด้วย 1. การยอมรับ (Recognition) 2. ความนับถือ (Respect) และ 3. ความเป็นชุมชน (Communitary) และส่วนที่เป็นวัตถุวิสัย (Objectivism) คือ การได้รับการันตีจากองค์กร

เขาเห็นว่า ความสัมพันธ์ที่มีประโยชน์สามารถรักษาทรัพย์สมบัติหรือผลกำไรในเชิงสัญลักษณ์ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ เครือข่ายความสัมพันธ์เป็นผลผลิตของยุทธศาสตร์การลงทุนไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มที่มีจิตสำนึกหรือไม่ก็ตาม ก็มีเป้าหมายที่จะสร้างหรือผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ในระยะสั้นหรือระยะยาวโดยตรงให้กับคน ในเรื่องของการปฏิบัติการทางแนวคิดของบูร์ดิเยอนั้น ทุนทางสังคมเป็นเหมือนเครื่องมือซึ่งเน้นการมองเรื่องผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้นในปัจเจกบุคคล จากการทำดีกับกลุ่มที่ตนเองเข้าไปสร้างความสัมพันธ์และเน้นเรื่องการค้ามาถึงโครงสร้างความสามารถทางสังคมอย่างรอบคอบโดยมีเป้าหมายในการสร้างทรัพยากรเหล่านี้ ตามแนวคิดดั้งเดิมนั้น เขาไปไกลจนถึงการยืนยันว่า “ผลกำไรทวีขึ้นจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มเป็นพื้นฐานจากความสมานสามัคคีซึ่งทำให้เกิดผลกำไรได้” (Portes, 1998 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547, หน้า 32)

ดังนั้นสามารถสรุปความหมายแนวคิดทุนทางสังคมของบุรดิเยอได้ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มสังคม” ประโยชน์ของแนวคิดคือชี้แจงอำนาจในสังคมจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนต่าง ๆ ในสังคม

2. เจมส์ โคลแมน (Coleman, 1988)

ได้รับพัฒนาแนวคิดมาจากเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก ปีที่เริ่มแนวคิดคือปี 1980s เขาได้อธิบายทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวเชื่อมประสานการจัดระเบียบหรือการจัดตั้งองค์กร สมาคม เขาเชื่อว่า ทุนทางสังคมมีอยู่ในโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมาตั้งแต่เดิม ซึ่งทำให้การกระทำที่โยงโยในสังคมของแต่ละคนง่ายขึ้น เช่น พ่อค้าในตลาดเมืองโคโรจะมีการให้ข้อมูลถูกค้าแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการถ้อยทีถ้อยอาศัยหรือการเอื้อประโยชน์ต่อกัน ซึ่งเป็นเกณฑ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นความพอใจร่วมกัน การสื่อสารและการรับรองต่าง ๆ จะเกิดขึ้นในเครือข่ายทางสังคม นั่นคือ เขาเห็นว่าทุนทางสังคมสามารถมีลักษณะของผลประโยชน์สาธารณะได้

โคลแมนให้คำจำกัดความทุนทางสังคมโดยอธิบายผ่านหน้าที่ของมันว่าเป็น “ความหลากหลายในส่วนที่เป็นเอกภาพที่ปรากฏอยู่จริงซึ่งมีจุดร่วมของสองสิ่งอยู่ด้วย กล่าวคือ มันรวมถึงเกณฑ์ของโครงสร้างทางสังคมและเอื้อให้การกระทำของตัวกระทำภายใต้โครงสร้างนั้นง่ายขึ้น ไม่ว่าจะเป็นคนหลายคนหรือกลุ่มคนที่ร่วมมือกัน” (Coleman, 1988a, p. S98, 1990, p. 302)

คำนิยามข้างต้นนี้เปิดโอกาสให้มีการจัดกลุ่มความแตกต่างระหว่างทุนและจัดกลุ่มกระบวนการที่มีลักษณะตรงกันข้าม โคลแมนเริ่มต้นขยายแนวความคิดนี้อย่างกว้าง ๆ โดยรวมเอาศัพท์ที่เป็นกลไกในการก่อให้เกิดทุนทางสังคม ตัวอย่างเช่น เครือข่ายทางสังคมที่มีความใกล้ชิดกัน (เช่น การคาดหวังว่าจะมีการเอื้อประโยชน์ต่อกัน และกลุ่มบรรทัดฐานที่ขับเคลื่อนร่วมกัน) ผลการครอบครองของมัน (เช่น ได้รับสิทธิพิเศษในการเข้าถึงข้อมูล) และจัดระเบียบทางสังคมที่เหมาะสมที่สามารถทำให้เกิดทุนทางสังคมได้ ซึ่งดูบริบททั้งจากแหล่งที่มาและผลต่อการทำให้ประสบความสำเร็จ ตัวอย่างเช่น โคลแมนได้ชี้ให้เห็นเรื่องความสำคัญของทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นส่วนที่สำคัญที่ทำให้เกิดทุนมนุษย์ เขาบอกว่าสังคมที่มีทุนทางสังคมจะเห็นได้จากการที่มีนักเรียนมัธยมปลายต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน ซึ่งการสร้างทุนทางสังคมต้องเริ่มจากครอบครัวที่มีส่วนสำคัญในการให้การศึกษาต่อบุตร เป็นต้น ในงานของบุรดิเยอร์จะแบ่งแยกความสามารถซึ่งเป็นลักษณะของพรสวรรค์กับการรับทรัพยากรต่าง ๆ ผ่านทุนทางสังคมที่มีโดยมีข้อดีอยู่ที่การเป็นสมาชิกในโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่ในงานของโคลแมนค่อนข้างคลุมเครือไม่ได้แยกอย่างชัดเจนนัก

โคลแมนให้ความหมายทุนทางสังคมว่า ตามหน้าที่แล้ว ทุนทางสังคมประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่มีแง่มุมเชิงโครงสร้างที่สามารถช่วยมนุษย์ให้กระทำการบางอย่างได้ โดยทุนทางสังคมก็เหมือนกับทุนอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการผลิตได้ และทุนทางสังคมต่างจากทุนอื่น ๆ ตรงที่ฝังตัวอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน องค์การกับองค์กร (เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูลในวงการธุรกิจ) โดยทุนทางสังคมจะดำรงอยู่ภายใต้ 1. ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น กล่าวคือ มีพันธะผูกพัน ความคาดหวัง ไว้เนื้อเชื่อใจกัน มีช่องทางการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร บรรทัดฐานของสังคม และการลงโทษที่ได้ผล 2. โครงสร้างทางสังคม ที่มีความใกล้ชิดของเครือข่าย และมีองค์กรภายใต้โครงสร้างสังคมที่เหมาะสม

แนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมนจึงเป็นชุดของความสัมพันธ์ที่อยู่บนความคาดหวังและค่านิยมร่วมกัน รวมทั้งการมีสำนึกในความไว้วางใจระหว่างกันด้วย รวมทั้งการมีสำนึกในความไว้วางใจระหว่างกันด้วย นอกจากนี้โคลแมนยังได้มองทุนทางสังคมเพิ่มเติมในมิติของวิถีชีวิตในสังคม คือ การมีเครือข่าย สถาบัน นโยบาย และจารีต นอกจากนี้ระบบระบบคิดที่อยู่ในรูปของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจ และจารีต จะมีผลต่อความสัมพันธ์ของคนที่ส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจสังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม (วรวิมลโรมรัตน์พันธ์, 2548, หน้า 31)

ดังนั้นสามารถสรุปแนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมนได้ว่า “บรรทัดฐาน ความไว้วางใจระหว่างกัน เครือข่ายทางสังคม และการจัดระเบียบสังคม” ประโยชน์ของแนวคิดคือสามารถนำไปประยุกต์กับเรื่องเศรษฐกิจ และการพัฒนาทุนมนุษย์ได้

3. โรเบิร์ต พัทนัม (Putnam, 2002)

มีพัฒนาการแนวคิดมาจาก เดอ ทอคเควิลล์ (De Tocqueville) ปีที่เริ่มแนวคิดคือช่วงปี ค.ศ. 1970 – 1993 เขาเห็นว่าทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norm) และเครือข่าย (Network) โดยการจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อความร่วมมือนั้นมีการสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีความไว้วางใจกัน หรือที่เรียกว่าทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral resource) ทุนทางสังคมยังมีลักษณะเป็นสาธารณะสมบัติ ซึ่งอาจมีองค์กรนิติบุคคลเป็นตัวแทนในการจัดการได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสังคม ซึ่งทุนทางสังคมจะมีข้อผูกมัด บรรทัดฐาน และความไว้วางใจที่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ เช่น การที่สมาชิกของชมรมร้องเพลงเข้ามามีกิจกรรมร่วมกันเป็นเพราะเขาชอบร้องเพลง ไม่ใช่เพราะเขาต้องการสร้างเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง แต่โดยนัยของมันเป็นสิ่งที่ได้ก็คือมีการสะสมทุนทางสังคมขึ้น พัทนัมเห็นว่าทุนทางสังคมสามารถอยู่ในรูปของผลประโยชน์สาธารณะได้เช่นเดียวกับแนวคิด

ของโคลแมน และนอกจากนี้ทุนทางสังคมก็สามารถอยู่ในรูปของผลประโยชน์เฉพาะบุคคลได้เช่นกัน

พัทธน์ได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของการตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่แต่ละคนพึงมีต่อสังคมของตน โดยมีจิตใจมุ่งมั่นที่จะเข้าไปช่วยกิจการสาธารณะต่าง ๆ ซึ่งเรียกลักษณะนี้ว่า เครือข่ายชุมชน (Civic engagement) คำนี้เป็นคำที่วงวิชาการในประเทศไทยยังไม่ค่อยใช้มากนัก แต่โดยมากจะพบในเอกสารของอเมริกา มาลิก และวาเกิล (Malik & Wigel, 2000, p. 3 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธุ์, 2548) ได้อธิบายคำนี้เป็นส่วนย่อยในคำว่าทุนทางสังคมอีกทีหนึ่ง ถ้าเราเข้าใจศัพท์ดังกล่าวว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชน/พลเมืองหรือตัวแทนที่เขาไว้วางใจให้ใช้อิทธิพล มีส่วนร่วม และควบคุมเรื่องของตัวเอง เราจะพบกระบวนการนี้ในทุนทางสังคมโดยผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและกระบวนการที่เขาเต็มใจเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อให้ผลลัพธ์ที่ดี หรือกล่าวโดยทั่วไปว่าเครือข่ายชุมชน นำไปสู่ทุนทางสังคมและความสำเร็จทางการพัฒนาผ่านช่องทางทางกรามีปากมีเสียงของประชาชน ผ่านตัวผู้แทนประชาชน และการรับผิดชอบ (Accountability)

พัทธน์เห็นว่าเมื่อเครือข่ายชุมชนฝังตรึงเข้าไปในผู้คนก็จะไปเสริมให้เกิดการเอื้อประโยชน์ต่อกันและความไว้วางใจซึ่งเป็นเหมือนกับตัวหล่อลื่นการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ความร่วมมือกับชุมชนของตัวกระทำจะเป็นตัวให้ข้อมูลเพื่อให้เกิดความไว้วางใจหรือเพื่อประกันชื่อของปัจเจกบุคคลอื่น ๆ และจะลดการฉวยโอกาสและการกระทำผิดได้ พัทธน์เน้นในคุณภาพของกระบวนการปฏิบัติระหว่างกัน ซึ่งไม่เกี่ยวกับการเมืองหรืออุดมการณ์ทางเมือง เขากล่าวว่า เดอ ทอคเกอร์วิลล์ ได้ทำให้เกิดเครือข่ายชุมชน ในทศวรรษ 1830 มาแล้วซึ่งเป็นความสำเร็จของอเมริกาอย่างมาก

อย่างไรก็ดีทุนทางสังคมมีขั้นตอนและองค์ประกอบที่มีได้มีองค์ประกอบตามที่พัทธน์กล่าวไว้เช่น ความไว้วางใจกันนั้นย่อมเกิดตามมาจากการที่คนมีปฏิสัมพันธ์ที่ต่างกัน ภายใต้บรรทัดฐานร่วมกันหรือการสร้างเครือข่ายร่วมกัน และเครือข่ายที่นำไปสู่การมีทุนทางสังคมก็อาจจะมียู่แล้วหรือสร้างขึ้นใหม่ก็ได้ เมื่อทุกคนยอมรับในระเบียบกฎเกณฑ์ร่วมกันและนำไปสู่ความไว้วางใจว่าต่างคนจะร่วมกันปฏิบัติตามได้ระเบียบกฎเกณฑ์นั้นก็จะทำให้เกิดทุนทางสังคมร่วมกันได้

พัทธน์ได้วิจัยเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งในประเทศอิตาลี การทำวิจัยของเขาเกิดจากข้อสังเกตที่ว่า เพราะเหตุใดอิตาลี จึงมีความแตกต่างกันมากระหว่างทางเหนือ กับทางใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ที่เต็มไปด้วยมาเฟีย แต่ทางภาคเหนือกลับเต็มไปด้วยความเป็นประชาธิปไตย หลังจากทำการศึกษาแล้วก็พบว่าความแตกต่างที่สำคัญนั้น เนื่องจากภาคเหนือมีชุมชนที่เข้มแข็ง มี

ความไว้วางใจกัน (Trust) ในขณะที่ทางใต้สังคมมีความไร้ระเบียบ (อภิชัย พันธเสน, 2546, หน้า 1-2)

พัทธมนอธิบายว่าแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม จึงอาจถือเป็นวาทกรรมย่อยอันใหม่ในชุดวาทกรรม “ประชาสังคม” (Civic society) พัทธมนสรุปผลการศึกษาที่สำคัญว่า แม้รัฐบาลภูมิภาคเหล่านี้มีรูปแบบการจัดองค์กรแบบเดียวกัน แต่ความเข้มแข็งของการพัฒนาต่างกันมาก บางแห่งประสบความสำเร็จ ในขณะที่บางแห่งมีการฉ้อราษฎร์บังหลวง เลื่อยซา และไม่มีประสิทธิภาพ นโยบายและโครงการของรัฐจะประสบความสำเร็จในพื้นที่ที่มีทุนทางสังคมมากกว่า สิ่งที่พัทธมนเรียกว่าทุนทางสังคม ก็คือ ค่านิยมความไว้วางใจและการเกื้อกูลกัน (Norm of trust and reciprocity) และเครือข่ายชุมชน ของแต่ละชุมชนซึ่งมีผลให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ความเป็นประชาสังคม (Civic matter) ที่สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารกันในแนวราบ ขณะเดียวกันขนบการเมือง วัฒนธรรมของชุมชนก็มีความสัมพันธ์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะค่านิยมที่เสริมความเข้มแข็งของประชาสังคม ดังนั้นสิ่งสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานของรัฐบาลภูมิภาค แต่เป็นเพราะการมีส่วนร่วมของพลเมือง หรือมีประชาสังคมที่เข้มแข็ง หรือการที่แต่ละชุมชนมีทุนทางสังคมนั่นเองซึ่งปรากฏในรูปแบบของการไปเลือกตั้ง การอ่านหนังสือพิมพ์ การเป็นสมาชิกของโบสถ์ และชมรมต่าง ๆ เป็นต้น

ฉะนั้นทุนทางสังคมในความหมายของพัทธมน ก็คือความไว้วางใจกัน เพราะเหตุใดความไว้วางใจกันจึงเป็นทุนทางสังคม เนื่องจากในทางเศรษฐศาสตร์ทุนเป็นปัจจัยการผลิตแต่เวลาเรานึกถึงรูปแบบการผลิต เรานึกถึงแต่สิ่งที่ เป็นเครื่องมือเครื่องใช้และทุนที่เป็นเงินเท่านั้น แต่พูดถึงความไว้วางใจกันซึ่งเป็นสิ่งที่จำต้องไม่ได้แต่เป็นสิ่งที่มืออยู่จริงแล้วสามารถทำให้ลดต้นทุนการผลิตได้ ในทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง ต้นทุนที่ลดลงระหว่างการแลกเปลี่ยนสินค้า ยกตัวอย่างเช่น การซื้อขายสินค้าโดยมีความไว้วางใจกัน ไม่จำเป็นต้องมีการทำสัญญา แต่ถ้าเราค้าขายกับคนที่ไม่น่าไว้วางใจ จำเป็นต้องมีการทำสัญญาและเมื่อมีการฟ้องร้องเมื่อทำผิดสัญญา ต้นทุนเหล่านั้นมันจะสูงขึ้น เพราะฉะนั้นความไว้วางใจจึงกลายเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยลดต้นทุนในการติดต่อซื้อขายกัน ทุนประเภทนี้มีอยู่แล้วในสังคมเรียกว่า “ทุนทางสังคม” (อภิชัย พันธเสน, 2546, หน้า 1-2)

พัทธมนพยายามนำเสนอแนวคิดทุนทางสังคมด้วยการเชื่อมโยงมิติในปัจจุบัน อนาคต กับมิติในอดีต โดยอธิบายว่าทุนทางสังคมซึ่งประกอบไปด้วยความไว้วางใจ การต่างตอบแทน หรือการพึ่งพาอาศัยกัน การมีข้อพันธะกรณีร่วมกันของประชาชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบของทุนทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นในอดีต และพยายามที่จะนำมาใช้ในปัจจุบันหรืออนาคต ทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นความสัมพันธ์ที่มี การเชื่อมโยงระหว่างกันของสมาชิกในวัฒนธรรมเดียวกัน เป็นการสร้างความสำนึกในหน้าที่

ร่วมกัน (Sense of mutual obligation) และการทำให้รู้สึกปลอดภัยร่วมกันในหมู่สมาชิก (วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, หน้า 31-32)

นอกจากนี้พัทธน์ยังสรุปถึงทฤษฎีทางสังคมที่ทำให้มองเห็นเรื่องของทุนทางสังคมที่มี การสะสมหรือดำรงอยู่ในชุมชน ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนเพิ่มขีดความสามารถใน การแก้ปัญหาของชุมชนเอง จึงอาจสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน จะเป็น ตัวช่วยหล่อเลี้ยงสังคม โดยใช้จารีตหรือธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน การพึ่งพาอาศัยกันหรือ การต่างตอบแทน และความไว้วางใจกันของคนในสังคม สิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันของ คนในสังคม ลดการเอาเปรียบผู้อื่น ผู้คนในสังคมจะเกิดการรวมตัวกัน มีการสร้างสำนึกร่วมกัน เปลี่ยนจากตัวฉัน (I) เป็น พวกเรา (We) และทำให้เกิดค่านิยมในเรื่องของประโยชน์ส่วนรวม ระหว่างคนในสังคม (วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, หน้า 32)

แนวคิดทุนทางสังคมของพัทธน์จึงเป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะ ประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนฐานของความไว้วางใจกัน ทุนทางสังคมในลักษณะนี้จึง เป็นความสัมพันธ์ที่มีความเชื่อมโยงกันของสมาชิกในวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งจะส่งผลให้เกิด ความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

ทุนทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญที่มีส่วนเพิ่มพูนผลประโยชน์ในเชิงทุนอื่น ๆ ด้วยทั้งทุนที่เป็น กติกาสิ่งของ (Physical Capital) ทุนในเชิงเศรษฐกิจหรือทุนในเชิงของมนุษย์ สำหรับทุนในเชิง มนุษย์ การเพิ่มความสามารถของส่วนบุคคลในการสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับ เครื่องมือและ การฝึกอบรม แต่การเพิ่มพูนทางสังคมขึ้นอยู่กับศักยภาพขององค์กรทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย เครือข่าย บรรทัดฐาน และความไว้วางใจ และกล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของ เครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีก ตัวไปทำแบบปัจเจก
2. ทำให้จารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) แข็งแรง และมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ ก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียงและการยอมรับจารีต ประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูล ข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือใน อนาคต

พัทธัมเห็นว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากสิ่งที่มีเอื้อให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (Stock of social capital) อาจจะกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้ มากยิ่งขึ้นเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคมนั้น ได้มีนักปรัชญาสังคม อัลเบิร์ต เอิร์ชแมน (Albert O. Hirschman) เปรียบเทียบว่าเป็นเสมือนทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral Resource) และเป็นทรัพยากรประเภทที่ใช้ไม่มีวันหมดอย่างไรก็ตาม ทรัพยากรประเภทนี้จะไม่มีประโยชน์อะไรเลยถ้าไม่ถูกนำมาใช้ ซึ่งต่างไปจากทุนทางกายภาพ และทุนที่เกิดจากความยินยอมพร้อมใจกัน (Conventional capital) เพราะทุนเหล่านี้จะหมดไปเมื่อถูกนำมาใช้ เอิร์ชแมนได้เปรียบทุนทางสังคมว่า เป็นเสมือนสาธารณะสมบัติ ที่ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่งเป็นการเฉพาะ (ใครคนใดคนหนึ่งไม่สามารถใช้ประโยชน์แต่เพียงคนเดียว หรือกีดกันไม่ให้ผู้อื่นเข้ามาใช้) ทุนทางสังคมจึงเหมือนสินค้าสาธารณะอื่น ๆ เช่น อากาศที่สะอาด และความปลอดภัยจากท้องถนน อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยภาคเอกชน และจะต้องมาจากกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ อันประกอบไปด้วย ความผูกพัน จารีตประเพณี และความไว้วางใจกัน (Ties, Norms, and Trust) ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แตกต่างกัน (Social Setting)

ศักยภาพของทุนทางสังคม เป็นสิ่งที่สามารถสร้างได้จากความสัมพันธ์ระหว่างคน ทุนทางสังคมสามารถละลายสิ่งที่กีดกันระหว่างสถาบันได้ ดังนั้น เมื่อชุมชนมีทุนทางสังคม ชุมชนก็สามารถทำงานให้มีความก้าวหน้าได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับข้อตกลงที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม (Common Good) อย่างไรก็ตาม เมื่อคนมีความไว้วางใจผู้อื่น และได้แบ่งปันคุณค่ามีความคาดหวัง และมีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อทุกคนจะได้รับผลประโยชน์สูงสุดร่วมกัน (ฉฐกานต์ จิตรวัฒนา, 2551, หน้า 9-10)

ดังนั้นสามารถสรุปแนวคิดทุนทางสังคมของพัธัมได้ว่า “โครงสร้างทางสังคม อันประกอบด้วยเครือข่าย บรรทัดฐาน และความไว้วางใจกัน ซึ่งนำไปสู่การประสานและความร่วมมือในการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม” (Putnum, 1993)

4. ธนาคารโลก (World Bank, 1999) ได้พัฒนาการแนวคิดมาจากพัธัม และโคลแมน รวมถึงงานวิจัยของธนาคารโลกเอง โดยปีที่เริ่มแนวคิดคือ ช่วงปี ค.ศ. 1990-1993 ให้แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมว่าทุนทางสังคมเกิดเพราะความสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์ ธนาคารโลกมองเรื่องทุนทางสังคมอย่างกว้าง ๆ ตั้งแต่เรื่องศักยภาพความสามารถ แม้แต่ระบบการเมือง เป็นเรื่องของคุณสมบัติ/คุณลักษณะของสังคม (Property of society) ซึ่งเน้นความเชื่อมโยง เครือข่ายทางสังคมที่สังคมมีสามารถทำงานได้ ก็คือสิ่งที่สังคมมีและสามารถทำงานร่วมกันได้ แก้ไขปัญหาได้ ทุนทางสังคมของธนาคารโลกค่อนข้างเน้นในเรื่องขององค์กร/สถาบันทางสังคม โดยมองว่าองค์กร

ภายนอกที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือชุมชนหรือกลุ่มคนสามารถสร้างทุนทางสังคมให้คนเหล่านั้นได้ สิ่ง πουถึงการมากที่ถือเป็นเรื่องทุน คือ เรื่องของ ความไว้วางใจ และการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทั้งหมดนี้เพื่อจะนำไปสู่ความร่วมมือของสังคมที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและร่วมมือกันทำงานได้ (Francis, 2002) และได้เสนอว่า การมีต้นทุนทางสังคมสูงจะเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาแบบยั่งยืนและความเสื่อมโทรมของสังคมที่ปรากฏให้เห็น เกิดจากการขาดต้นทุนทางสังคม อันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาแบบยั่งยืน (The World Bank, 1999 อ้างถึงใน วรวิดิ โรมรัตนพันธ์, 2548, หน้า 328)

นักเศรษฐศาสตร์สำนักธนาคารโลก คริชนาและชาเดอร์ (Krishna & Shrader, 1999) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็นการที่บุคคลสามารถได้ประโยชน์จากการเป็นสมาชิกของสังคม หรือ เครือข่ายสังคม ผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคม ทุนทางสังคมอาจแบ่งคร่าว ๆ ในลักษณะเชิงโครงสร้างได้ 2 ประเภท คือ

1. ทุนทางสังคมประเภทการรับรู้ (Cognitive social capital) มีลักษณะค่อนข้างเป็นนามธรรมมองเห็นและประเมินได้ยาก เพราะอยู่ในจิตใจของเรา ทุนทางสังคมประเภทนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ค่านิยม ความเชื่อ ทศนคติ เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน คุณค่าร่วมกัน (Share values) ความเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมประเภทการรับรู้จะเปลี่ยนแปลงอย่างจงใจ หรือตามเจตนาได้ยาก เนื่องจากเป็นสิ่งที่สะสมมานานจากบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม (Cultural Norm) (พัทธน์เรียกว่า Civic Tradition)

2. ทุนทางสังคมประเภทโครงสร้างลักษณะ (Structural social capital) มีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ง่ายกว่า เข้าใจได้ง่ายกว่าประเภทแรก เนื่องจากเกี่ยวข้องกับบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเครือข่าย สายสัมพันธ์อุปถัมภ์ หรือจะเป็นเครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งสถาบัน ในรูปของกฎของการเล่นเกม (Rule of the game) เช่น กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ ทุนทางสังคมโครงสร้างลักษณะอาจเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายที่กำหนดขึ้น

อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมทั้งสองประเภทต่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออกอีกทั้งในหลาย ๆ ครั้งยังส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันด้วย ตัวอย่างเช่น ความไว้วางใจระหว่างคนในชุมชน (ทุนทางสังคมการรับรู้) เอื้อให้เกิดการรวมกลุ่ม องค์กร หรือชมรม (ทุนทางสังคมโครงสร้างลักษณะ) นอกจากนี้ กลุ่ม องค์กร หรือชมรมสามารถเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องจนสร้างความเข้มแข็งขึ้นมาเรื่อย ๆ และชาวบ้านก็มีแนวโน้มที่จะเชื่อถือไว้วางใจกันมากขึ้น กระทั่งเกิดเป็นแบบแผนการเชื่อถือไว้วางใจกัน (Norm of trust) หรือบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม (Cultural norm)

ทุนทางสังคมยังสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 2 ระดับคือ ระดับมหภาค และระดับจุลภาค ระดับมหภาคเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอย่างเป็นทางการ เช่น ตัวบทกฎหมาย ระบบการปกครอง ระดับของการกระจายอำนาจ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง ส่วนระดับจุลภาคเป็นลักษณะเชิงโครงสร้างที่ประกอบด้วยการรับรู้ และโครงสร้างลักษณะตามที่นำเสนอผ่านมา (Krishna & Shrader, 1999)

ทุนทางสังคมตามแนวคิดสำนักธนาคารโลก ระดับล่างสุด คือการเป็นสมาชิกครอบครัว เครือญาติ หรือกลุ่มสังคม ในระดับปานกลาง คือความสัมพันธ์ของบุคคลกับชุมชน และระดับบน คือ สถาบันหรือนโยบายของรัฐ หรือประชาสังคมที่เชื่อมโยงสมาชิกไว้ด้วยกัน ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเชื่อมโยงสมาชิกครอบครัว เพื่อน หรือกลุ่มบ้าน คือ ความสัมพันธ์แบบรู้จักกัน (Bonding) ส่วนความสัมพันธ์ที่หลวมกว่านี้ที่เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอก สมาชิกกลุ่มประชาสังคม หรือเพื่อนร่วมงานไว้ด้วยกัน (Bridging) ทั้ง 2 แบบเป็นความสัมพันธ์แนวราบระหว่างคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคม และมีอำนาจทางการเมืองระดับเดียวกัน ส่วนความสัมพันธ์แนวตั้งระหว่างผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองด้อยกว่าผู้ที่สูงกว่าคือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Linking)

ดังนั้นธนาคารโลก ได้กำหนดความหมายของทุนทางสังคมว่า คือ สถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relationships) และบรรทัดฐาน/จารีต (Norms) ที่ก่อรูปทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ ของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคมไม่ใช่เกิดขึ้นได้ในสถาบันทั้งหมดของสังคม แต่เป็นการเชื่อมสถาบันเหล่านั้นเข้าด้วยกัน บรรทัดฐาน/จารีต และความสัมพันธ์ในสังคมเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในโครงสร้างสังคม ซึ่งสามารถทำให้ผู้คนเกิดความร่วมมือเพื่อเป้าหมายที่ปรารถนาสูงสุด นอกจากนี้ทุนทางสังคมอาจถูกมองในลักษณะที่เป็นเจตคติและคุณค่าที่เกิดจากการดำเนินงานระหว่างคนภายในชุมชน และความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจ และการพัฒนาจากภายนอกชุมชน (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, หน้า 33)

ธนาคารโลกได้เสนอแตกต่างไปจากความหมายอื่นอีก คือ การมองว่าถึงแม้บางองค์กรหรือบางสถาบันจะไม่มีทุนทางสังคมเกิดขึ้น แต่ทุนทางสังคมอาจมาจากภายนอกองค์กรหรือสถาบันนั้น ๆ และทำหน้าที่เชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์ หรือความร่วมมือระหว่างกันขององค์กรหรือสถาบันดังกล่าวได้ (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, หน้า 34)

นอกจากนี้ธนาคารโลกยังมีมุมมองเรื่องทุนทางสังคมออกเป็นอีก 2 ลักษณะตามแนวทางของความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ในแนวราบ ซึ่งจะมองในเชิงบวกเท่านั้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ในแนวตั้งจะมองความสัมพันธ์เป็นเชิงลบ โดยลักษณะทุนทางสังคมสามารถปรากฏเป็นลักษณะหรือคุณสมบัติประจำที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์ความร่วมมือกันของคนในสังคม

เราอาจสรุปแนวคิดทุนทางสังคมของนักเศรษฐศาสตร์สำนักธนาคารโลก ได้ว่า ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจกกลุ่ม และรูปเครือข่าย ทั้งนี้รวมค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต และวิธีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม

ดังนั้นจึงสามารถสรุปแนวคิดของธนาคารโลกได้ว่า “สถาบัน ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม” (เสรี พงศ์พิศ, 2547, หน้า 77) ทุนทางสังคมมิใช่แค่เป็นการรวมสถาบันต่าง ๆ ที่สร้างสังคมให้เข้มแข็ง แต่เป็นการที่เชื่อมโยงสถาบันเหล่านี้เข้ากันด้วยประโยชน์ของแนวคิดทุนทางสังคมของธนาคารโลก คือ สามารถนำไปใช้กับ การพัฒนาเศรษฐกิจ และการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

จากแนวคิดทุนทางสังคมของบัวร์ดิเยอ โคลแมน พัทนัม และธนาคารโลกนั้น ต่างก็มีแนวคิดทุนทางสังคมที่แตกต่างกันจากการวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน แนวคิดทุนทางสังคมก็ถูกนิยามความหมายไปตามตัวกระทำ บทบาท สถานการณ์ที่แต่ละคนต้องการวิเคราะห์ และนำไปใช้ประโยชน์ แนวคิดของบัวร์ดิเยอแม้ว่าจะอธิบายว่าความสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่การสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็เน้นที่การวิพากษ์แนวคิด จึงเป็นงานที่ประยุกต์ใช้ได้ยาก จึงไม่ได้รับความสนใจในเชิงนโยบายจากธนาคารโลกเหมือนแนวคิดของพัทนัมและโคลแมน โดยเฉพาะแนวคิดของพัทนัมจะได้รับความสนใจในระดับวิชาการ และแนวคิดเชิงนโยบายของธนาคารโลกได้มาก

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมน บุร์ดิเยอ พัทธัม และธนาคารโลก

Title	นักคิด	บุร์ดิเยอ	โคลแมน	พัธัม	ธนาคารโลก
	ปีที่เริ่มแนวคิด	1970 – 1980s	1980s	1970 – 1993	1990 – 1993
พัฒนาการแนวคิดจาก	มาร์กซิสต์		เศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก	เดอ ทอคเควิลล์ (De Tocqueville)	พัธัม และ โคลแมน รวมถึงงานวิจัยของ WB
ความหมาย	ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสมาชิกในกลุ่มทางสังคม		บรรทัดฐาน, ความไว้วางใจระหว่างกัน เครือข่ายทางสังคม และการจัดระเบียบสังคม	ความไว้วางใจ, บรรทัดฐาน, และเครือข่ายนำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร	สถาบัน, ความสัมพันธ์, กฎเกณฑ์ที่กำหนด การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม
ประโยชน์ของแนวคิด	ชี้เรื่องอำนาจในสังคมจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนต่าง ๆ ในสังคม		ประยุกต์กับเรื่องเศรษฐกิจ และการพัฒนาทุนมนุษย์	พัฒนาประชาธิปไตย (มีการอธิบายในเรื่องเศรษฐกิจด้วย	พัฒนาเศรษฐกิจ, การพัฒนาที่ยั่งยืน

5. ประภาพรธ อุ๋นอบ (2542, หน้า 8) ได้สรุปว่าทุนทางสังคมมิใช่เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่ สังคมไทยมีคุณค่าที่เป็นทุนทางสังคมของตนเองมานานแล้วและมีอยู่มากมาย ดังนี้

5.1 ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ หรือกำเนิดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หรือกำเนิดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อันมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา

5.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์และสั่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน การอยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง (Living knowledge) และใช้ญาณวิทยา (Epistemology) ที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เป็นองค์ความรู้ที่กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก

5.3 ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวระนาบเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบการเอามือเอามาแรงกันในทุกภาค

5.4 กฎ จารีต ประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่า

5.5 ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร อันเป็นสิทธิการใช้และการดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินรวมของชุมชน และสาธารณประโยชน์

5.6 ความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิถีคิดที่แตกต่างกันไป ตามระบบนิเวศ เงื่อนไขที่สำคัญทางเศรษฐกิจและการเมือง

5.7 ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพด้านต่าง ๆ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร เป็นต้น

5.8 กลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการที่ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในประเด็นต่าง ๆ

6. ริชาร์ด โรส (Rose R., 2003) ศาสตราจารย์แห่งศูนย์นโยบายศึกษา (Center for the Study of public Policy: CSPP) มหาวิทยาลัยสเตรธไคลด์ (Strathclyde University) ประเทศอังกฤษ ได้กล่าวว่า “ทุนทางสังคม” เป็นเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการและองค์กรที่เป็นทางการ ที่แต่ละบุคคลและครัวเรือนต่าง ๆ ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ เพื่อการบริโภค การแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ในบริบทของทวีปแอฟริกา ทุนทางสังคมหมายถึงสิ่งแรกและทุกสิ่งที่จะทำให้ได้สิ่งจำเป็นพื้นฐานมาได้แล้ว

ความสัมพันธ์ (Relationships) ซึ่งอาจจะเป็นความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคลภายในครัวเรือนเดียวกัน หรือกลุ่มที่มีการพบปะกับแบบเผชิญหน้า (Face – to – face) ภายในหมู่บ้าน หรือระหว่างญาติพี่น้อง หรือระหว่างเพื่อนต่อเพื่อน ณ ที่ใดที่หนึ่ง ทุนทางสังคมมีความแตกต่างไปจากทุนมนุษย์ ซึ่งพิจารณาเป็นรายบุคคล

ความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่จัดว่าเป็นทุนทางสังคม มีอยู่หลายลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อนสนิท และเพื่อนร่วมงาน อาจจะเป็นเพื่อร่วมงานที่มีลักษณะทางประชากรที่แตกต่างกันด้วย ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอนมีความสัมพันธ์อีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “Linkages” เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง เช่น

ความสัมพันธ์ระหว่างคนรายกับคนจน ความสัมพันธ์ทั้งสามลักษณะจะส่งผลต่อการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน (Woolcock, 2002, p. 23)

เครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการ (Informal networks) รวมทั้งความร่วมมือภายในครัวเรือนหรือระหว่างกลุ่มที่มีการพบปะเผชิญหน้ากันอย่างไม่มีความผูกพันใด ๆ เช่น การรับเอาความช่วยเหลือจากต่างประเทศ เป็นต้น เครือข่ายสามารถที่จะรวมเอาองค์กรที่เป็นทางการที่มีกฎหมายรับรอง มีรายได้ที่เป็นตัวเงิน (Cash revenues) หรือเป็นบัญชีฝากเงิน เช่น สหกรณ์การเกษตรและหน่วยสินเชื่อ (Credit unions) ก็ได้

เครือข่ายทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ (Informal social networks) ซึ่งทำหน้าที่แทนรัฐบาลในการส่งเสริมสวัสดิการ ในกรณีที่ไม่มียุทธศาสตร์สาธารณะ นอกจากนี้ยังอาจเป็นเครือข่ายที่ดำเนินงานร่วมมือกับรัฐบาล หรือหน่วยงานที่เป็นทางการ หรือบุคคลอื่น ๆ ได้ด้วย

7. อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2546) ได้พูดถึงทุนทางสังคมว่ามี 3 ส่วน คือ ระบบความรู้, กฎเกณฑ์, และองค์กร ซึ่งได้อธิบายไว้ว่า

7.1 ทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของระบบความรู้ นั้น เราได้มองว่าระบบความรู้ในชุมชนไม่ได้เป็นองค์ความรู้เดี่ยว ๆ เช่น เมื่อมองเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจัดว่าเป็นทุนทางสังคม แต่ทรัพยากรจะเป็นทุนทางสังคมได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านมีระบบความรู้ที่เกี่ยวกับมันหรือพูดเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ เรื่อง น้ำ ป่า แต่ไม่ใช่ทุนทางสังคม เพราะฉะนั้นทุนทางสังคมก็คือ ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร

7.2 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ความรู้ กฎเกณฑ์อาจเป็นเรื่องของจารีต กฎหมาย กฎทางสังคม เพื่อมาควบคุมและจัดการความสัมพันธ์ของชุมชน

7.3 องค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการ

นอกจากนี้อานันท์ กาญจนพันธุ์ ยังได้กล่าวถึงพื้นฐานของทุนทางสังคม ซึ่งเป็นการระดมทุนทางสังคมรูปแบบแรก ๆ คือ การตอบแทนกัน เป็นการระดมทุนทางสังคมรูปแบบแรก ๆ ที่ยึดกฎเกณฑ์ของพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขกการผลัดกันช่วยสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน และการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น หลักการนี้จะเน้นความเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชนที่สร้างหลักประกันความมั่นคงของชีวิต เช่น กลุ่มเมืองฝ้าย และยังพบรูปแบบการตอบแทนอย่างอื่น ๆ อีก เช่น การเอาของมาแลกข้าว จะต้องให้ข้าวปริมาณเท่ากับสิ่งของที่คนขาดแคลนข้าวเอามาแลก ในปัจจุบันหลักการนี้ได้ถูกผลิตใหม่ ให้เป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองในวงกว้าง เช่น กลุ่มฌาปนกิจ ที่สมาชิกผลัดกันช่วยออกค่าใช้จ่ายในการจัดการงานศพ

ทุนทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยสร้างคุณค่าแห่งความดีความงามหรือคุณค่าทางศีลธรรม เพื่อเป็นพลังให้แก่สังคมทุนทางสังคมจึงเป็นระบบความคิดที่เกิดการยอมรับจากความรู้ ภูมิปัญญา ประสบการณ์แล้วสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ โดยทุนทางสังคมก่อให้เกิดคุณค่าทางสังคม ซึ่งก็คือ

ความไว้วางใจ เป็นผลจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง ที่มีความเชื่อ มีการยอมรับ การไว้วางใจ ความสามัคคี การเสียสละและการต่างตอบแทนกัน ความสัมพันธ์เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลอื่นและสาธารณะ และจะช่วยลดต้นทุนทางด้านแรงงาน เงิน และเวลาได้ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การร่วมกันดูแลป่าและน้ำในรูปของคณะกรรมการหรือองค์กร

เครือข่าย เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เกิดความไว้วางใจ ความเอื้ออาทรที่จะช่วยเหลือกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม องค์กรทั้งในแนวนอนและแนวตั้งเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกันระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม องค์กร และชุมชนด้วยตนเอง และความสัมพันธ์สู่ภายนอกกลุ่ม ชุมชน เพื่อประสานความร่วมมือและสนับสนุนเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในรูปแบบของเครือข่ายหรือประชาสังคม ซึ่งมีเป้าประสงค์เพื่อสาธารณะร่วมกัน

บรรทัดฐานทางสังคม เป็นการยอมรับร่วมกันของคนในสังคม เพื่อที่จะช่วยสร้างความ เป็นระเบียบเรียบร้อย และสร้างความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ บรรทัดฐานทางสังคม มองได้จากระเบียบ กฎเกณฑ์ จารีต ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมขององค์กร ชุมชนและสังคมนั้น ๆ

ดังนั้นเมื่อเราวิเคราะห์แนวคิดทุนทางสังคมของต่างประเทศจะพบว่าเน้นไปที่เรื่องความไว้วางใจ แต่สำหรับบริบทของประเทศไทยนั้นจะเน้นไปที่ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทั้งนี้เนื่องจากรากความคิดที่แตกต่างกัน ทางตะวันตกมีรากความคิดของศาสนาคริสต์อยู่เบื้องหลัง โดยมีพื้นฐานความคิดที่ว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน มีศักดิ์ศรีและสิทธิเสรีภาพเหมือนกัน กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ทุกคนจึงมีการปกป้องสิทธิของตนเองซึ่งบางครั้งอาจมีการล้ำเส้นของคนอื่น แต่หากเรามีความไว้วางใจกันแล้วก็จะช่วยลดปัญหาตรงนี้ได้ ส่วนทางตะวันออก มีพื้นฐานความเชื่อว่า มนุษย์ไม่เท่าเทียมกัน และสาเหตุของความไม่เท่าเทียมกันนั้นเนื่องมาจากกฎแห่งกรรมที่แต่ละคนทำกรรมมาต่างกัน ถ้าเราจะอธิบายกรรมในทางวิทยาศาสตร์สามารถใช้หลักการของ ชาล คาร์วิน เข้ามาอธิบายว่า คนทุกคนต้องผ่านวิวัฒนาการการต่อเชื่อมของชีวิตมาเป็นล้าน ๆ ปี แล้วคนอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน แต่ถ้าจะอธิบายทางพุทธธรรมก็คือทุกอย่างมีเหตุของความเป็นมา จึงทำให้เห็นได้ถึงความแตกต่างของมนุษย์เป็นเรื่องธรรมดา และที่

สำคัญที่สุดก็คือความแตกต่างเรื่องสติปัญญาของมนุษย์ คนที่มีสติปัญญาสูงกว่าก็ควรมีความเมตตาเอื้อเฟื้อต่อผู้ที่มีสติปัญญาด้อยกว่า หรือช่วยให้คนที่มีสติปัญญาด้อยกว่ามีสติปัญญาที่สูงขึ้น

สรุปแนวคิดทุนทางสังคมที่จะนำมาใช้สำหรับงานวิจัยนี้ คือ ทุนทางสังคมเป็นผลผลิต (Output) มาจากความสัมพันธ์ในสังคม เป็นการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิก มีความเข้าใจในบรรทัดฐาน เป้าหมาย และระบบคุณค่าของกลุ่มร่วมกัน โดยออกมาในรูปของเครือข่าย มูลนิธิ สมาคม กลไกทางสังคม จารีต

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมได้ถูกนักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “Civic matters” กลไกการทำงานของทุนทางสังคมที่นำไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการเมือง ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ (วรวิทย์ โธมรัตน์, 2548)

1. การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานที่แข็งแกร่งในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลักในการช่วยเหลือกัน จะเกิดสภาพของหัวใจหลักของการแบ่งปัน (Favor bank) ช่วยเหลือและเอื้ออาทรต่อกันของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ซึ่งเป็นหลักการในสังคมเกษตรกรรมดังที่กล่าวไว้ตอนต้นโดยหลักการนี้สามารถนำมาใช้กับทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งความไว้วางใจ จะเป็นตัวอำนวยให้กลไกนี้ดำเนินไปโดยสะดวก กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทางสังคม (Social life)

2. เครือข่ายของสัญญาประชาคม จะนำไปสู่ความร่วมมือ (Coordination) การสื่อสารและการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่นที่เน้นความไว้วางใจกัน ที่จะมีกลไกต่าง ๆ ในสังคมที่ซับซ้อนในการพิสูจน์ความไว้วางใจดังกล่าว ซึ่งเป็นการง่ายที่จะเกิดความร่วมมือกันด้วยกระบวนการที่เคยเกิดมาแล้ว (Repeat play) และจะถูกฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น

3. สุดท้าย รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ จะเปรียบเสมือนรูปแบบทางวัฒนธรรมที่สำเร็จรูป (Cultural template) ที่ผ่านการเรียนรู้ฝึกดู ที่แพร่กระจายให้พลเมืองสำหรับความร่วมมือในอนาคต ในลักษณะเครือข่ายซึ่งก็คือกลายมาเป็นรูปแบบทางประเพณี (Tradition)

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคมจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1. ส่วนที่เป็นกระบวนการ 2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีค่านิยมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาตั้งแต่เดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีตนอกจากนั้นระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม

หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิดนั้น หมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนที่มีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทรและมีความร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมหรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอื้อแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากร หรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชน หรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก) เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบความคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคมจะต้องศึกษาใน 2 ส่วน ได้แก่ 1. ส่วนที่เป็นกระบวนการตามข้อ 1 และส่วนที่เป็นเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมภายนอกของกระบวนการทุนทางสังคม ทั้งเป็นปัจจัยที่มีต่อกระบวนการโดยตรงส่วนที่เป็นรูปธรรม อาทิ ทรัพยากรจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ ทรัพยากรบุคคล และส่วนที่เป็นนามธรรม อาทิ ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ รวมถึงผลกระทบจากปัจจัยที่ด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีที่มีต่อระบบคิดและการปฏิบัติการภายใน

1. ความสัมพันธ์ระดับครอบครัว หรือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติตั้งอยู่บนแนวคิดเรื่องกตัญญูทดแทนหรือบุญคุณ การให้กำเนิดลูกทำให้พ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณอย่างล้นเหลือ ผู้เป็นลูกจะต้องตอบแทนหนี้บุญคุณ ขณะที่พี่น้องอื่น ๆ จะมีบุญคุณได้ก็ด้วยการกระทำ นอกจากนี้ บุญคุณเป็นปัจจัยหลักที่กำหนดสิทธิและ

พันธกรณีในระหว่างญาติ คน ๆ หนึ่งจึงสามารถกำหนดเองว่าขอบเขตของญาติที่จะสัมพันธ์กัน ใกล้ชิดนั้นจะครอบคลุมใครบ้างและความสัมพันธ์กับญาติจะมีระดับและลักษณะอย่างไร การตกย้ำในเรื่องของบุญคุณเช่นนี้ยังทำให้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีความคล้ายคลึงกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นสถาบันที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในสังคมไทย (อकिन รพีพัฒน์, 2540, หน้า 77)

จะเห็นได้ว่าการมองเรื่องความสัมพันธ์ในครอบครัวมีค่านิยม บรรทัดฐาน เรื่องความกตัญญูและการตอบแทนบุญคุณเป็นคำอธิบาย เป็นการตอบแทนในรูปของการแลกเปลี่ยน ซึ่งไม่อาจตีค่าเป็นเงินตราเพราะบุญคุณเป็นสิ่งที่ตอบแทนกัน ไม่หมด

2. ความสัมพันธ์ระดับชุมชนและสังคม

ระบบอุปถัมภ์ ในระดับชุมชนและสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์กับสมัยปัจจุบันนี้มีความแตกต่างกัน ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นระบบอุปถัมภ์กับโครงสร้างชนชั้นเป็นสิ่งเดียวกัน หรือคนละสิ่งที่สอดคล้องกัน หรือมีความขัดแย้งกัน ทั้งนี้เพราะภาพของชนชั้นกับภาพของระบบอุปถัมภ์ซ้อนกันอยู่จนดูเป็นสิ่งเดียวกัน (อकिन รพีพัฒน์, 2540) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของเจ้านายและบ่าวไพร่จึงเป็นความสัมพันธ์ของการพึ่งพาอาศัยกันแม้จะได้เปรียบเสียเปรียบกันอยู่บ้าง เมื่อเปรียบเทียบกับสภาพปัจจุบันแล้ว สังคมสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสังคมที่ปราศจากความโหดร้าย ไม่มีกลุ่มคนที่กระทำความรุนแรงต่ออีกกลุ่มหนึ่ง ผิดกับสภาพของปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้เปลี่ยนรูปแบบไป มีการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมชาติ วัฒนธรรมชนบทถูกทำลาย สังคมรัฐชาติระบอบราชการ และกระบวนการพัฒนาได้พาสังคมไทยไปสู่สภาพที่เกือบล่มสลาย (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล, 2540, หน้า 19)

แนวคิดเครือข่าย การตอบแทน และใช้ประโยชน์ร่วมกัน

อานันท์ กาญจนพันธ์ ชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมนี้มีความจำเป็นและมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในหลาย ๆ ด้านรวมถึงการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทั้งหลาย การช่วยเสริมสร้างทางเลือกอันหลากหลายให้แก่สังคม โดยการสนับสนุนให้กลุ่มชนต่าง ๆ สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้นอีกทั้งยังจะนำไปสู่การช่วยพิทักษ์สิทธิ และการนำเสนอทิศทางใหม่ ๆ ในการพัฒนาสังคมในอนาคต (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544, หน้า 129)

ทุนทางสังคมไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการคือ หลักตอบแทนกัน และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communalism)

1. หลักการตอบแทนกัน ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดช่วงกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน รวมถึงการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรม

ส่วนรวมของชุมชน เป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียม เป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่งของชีวิต

2. หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงในของการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน เช่น ป่าสาธารณะของชุมชน หรือการจัดการเหมืองฝาย (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544, หน้า 132-134)

สำหรับการเลือกตั้งและระบบหัวคะแนน คือ ตัวอย่างของการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในสังคมไทย การที่ผู้มีอิทธิพลในบางพื้นที่สามารถใช้ทุนทางสังคมที่ตนไ้จากการให้ความช่วยเหลือผู้ยากไร้ หรือผู้ด้อยโอกาสอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้มีอิทธิพลสามารถดึงทุนทางสังคมนั้นมาใช้เมื่อมีการเลือกตั้ง ทุนที่ตนไ้ไปปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนและสามารถเรียกคะแนนเสียงได้ดีกว่าคำสัญญาว่าจะให้ “ทุน” ในอนาคต กรณีนี้เป็นการใช้หลักเกณฑ์ต่างตอบแทนกันที่ชัดเจนตามที่อานันท์ กาญจนพันธ์ อธิบายไว้ นอกจากนี้กรณีของการลงทุนทางสังคมในการสร้างสาธารณสถาน ก็จะเป็นการลงทุนเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ร่วมกัน และเป็นการสร้างเครือข่ายในชุมชน ผู้ที่สร้างทุนทางสังคมไว้ในอดีตสามารถชักชวนกันได้เมื่อมีโอกาส สมาชิกของเครือข่ายจะร่วมกันตอบแทนบุญคุณด้วยความเต็มใจ (อมรา พงศาพิชญ์, 2546, หน้า 8)

นักคิด นักวิจัย และนักวิชาการส่วนใหญ่ให้ทัศนะของทุนทางสังคมไว้อย่างกว้างขวาง โดยสามารถสรุปได้เป็น 4 ทรรศนะหลัก (Woolcock, 1998, pp. 251 – 208) คือ

1. ทัศนะเชิงชุมชนนิยม (Communitarian view) ผู้สนับสนุนทัศนะนี้ เห็นว่าทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์โดยตรงกับองค์กรระดับท้องถิ่น เช่น สมาคม สโมสร และองค์กรประชาชน การวัดทุนเหล่านี้ คือการพิจารณาจากจำนวนและความหนาแน่นของกลุ่มเหล่านี้ในชุมชนหนึ่ง ๆ นั้นคือยิ่งมากยิ่งดี และจะส่งผลต่อการให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจน และผู้ด้อยโอกาสในชุมชนอย่างไรก็ตาม ทัศนะนี้มองข้ามผลกระทบในทางลบ กรณีที่มีการรวมกลุ่มกันทำ กิจกรรมในทางที่ผิด เช่นการค้ายาเสพติด อาชญากรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีผู้โต้แย้งว่า หลักฐานจากหลายประเทศพบว่า การรวมกลุ่มกันในลักษณะนี้ ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะนำไปสู่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเสมอไป เช่น ในประเทศเคนยา ที่มีองค์กรชุมชนในลักษณะนี้กว่า 200,000 องค์กร แต่สมาชิกก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้เนื่องจากองค์กรเหล่านี้ โดยส่วนใหญ่ไม่ได้เชื่อมโยงกับองค์กรและทรัพยากรจากภายนอกมากนัก รวมทั้งการไม่สามารถเข้าถึงอำนาจที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่กลุ่มได้

2. ทศนะเชิงเครือข่ายนิยม (Network view)

แนวคิดนี้มองความสัมพันธ์ของคนทั้งในแนวราบ นั่นคือระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และในแนวดิ่ง หรือความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน จากการศึกษาของแกรนโนเวทเทอร์ (Granovetter) พบว่า นอกจากความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและมีเป้าประสงค์ร่วมกันแล้ว ชุมชนยังต้องการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา ชนชั้น ชนชาติ เพศ เศรษฐกิจและสังคมด้วย หากไม่แล้วชุมชนนั้น ๆ จะสนองประโยชน์ให้แก่คนบางกลุ่มเท่านั้น (Woolcock, 1998, p. 157) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาอีกหลายชิ้น ที่เห็นว่าทุนทางสังคมควรประกอบด้วย 2 รูปแบบ ได้แก่ “การยึดโยงและเชื่อมโยง” (Bonding and bridging) มีตัวอย่างที่เป็นเครื่องพิสูจน์ทศนะในเรื่องนี้ได้แก่ การดำเนินธุรกิจของผู้ประกอบการท้องถิ่นในประเทศที่กำลังพัฒนาต่าง ๆ ที่แรกเริ่มจำเป็นต้องพึ่งพาเพื่อนฝูงและคนภายในชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น เงินลงทุน ทรัพยากร และแหล่งจำหน่ายสินค้า แต่เมื่อธุรกิจขยายตัว ผู้ประกอบการจำเป็นต้องแสวงหาปัจจัยด้านการผลิตและการตลาดจากภายนอกเพิ่มเติม

นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังช่วยตอบสนองความต้องการของคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจระดับต่าง ๆ ด้วย เช่น ในกลุ่มคนยากจน เครือข่ายของคนจนมีบทบาทสำคัญในการคุ้มครอง การจัดการความเสี่ยง และความสามัคคี ในขณะที่กลุ่มคนที่มีฐานะดี เครือข่ายจะช่วยส่งเสริมการทำงานในเชิงรุก เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูลทางด้านเทคโนโลยี และความเป็นไปได้ในตลาดโลกโดยมี เป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิต กำไร และส่วนแบ่งการตลาด เป็นต้น

3. ทศนะสถาบันนิยม (Institutional view)

ผู้สนับสนุนทศนะสถาบันนิยม มีความเห็นว่าความสำเร็จของเครือข่ายชุมชนและประชาสังคมต่างเป็นผลพวงของการมีบรรยากาศทางด้านการเมือง กฎหมาย และสถาบันที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม และการสร้างเครือข่าย โดยชุมชน และเครือข่ายที่ถือได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวของตัวเอง แต่จะต้องพึ่งพาปัจจัยทางด้านสถาบันที่เป็นทางการด้วย ทั้งนี้ มีงานวิจัยหลายชิ้นที่พิสูจน์แนวคิดในเรื่องนี้ เช่น การกระจายอำนาจในประเทศบราซิล ที่เน้นความสำคัญของการมีระบบบริหารจัดการภาครัฐที่ดี เพื่อเป็นแรงผลักดันให้กิจกรรมในท้องถิ่นหรือชุมชน สามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางตรงกันข้ามการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ล่าช้า เป็นผลจากสังคม หรือชุมชนที่แตกแยก และมีสถาบันทางการเมืองที่อ่อนแอ หรือไม่มีระบบบริหารจัดการที่ดี

4. ทศนะการรวมพลัง (Synergy view) นักวิชาการกลุ่มนี้ได้เสนอแนวคิดที่ผสมผสาน

ระหว่างแนวคิดเรื่องเครือข่าย และสถาบันเข้าด้วยกัน และได้ทำการทดลองศึกษาในประเทศต่าง ๆ

5 ประเทศ (อินเดีย เม็กซิโก รัสเซีย เกาหลีใต้ บราซิล) ผลการศึกษาโดยสรุป พบว่า การพัฒนาต้องการความร่วมมืออย่างเข้มข้นระหว่างภาคีการพัฒนาต่าง ๆ และความสัมพันธ์อันดีระหว่างภาครัฐ และภาคประชาสังคม ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินการทั้งของภาครัฐ และภาคสังคมต่างก็ให้เกิดผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศในการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และชุมชนเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่สามารถเป็นเจ้าของทรัพยากรที่จำเป็นเพียงพอต่อการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ต้องการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complimentarities) และการเป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership)

หากมองในแง่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทูทางสังคมโดยตัวของมันเอง มิได้เป็นปัจจัยการผลิตโดยตรงหากแต่เป็นตัวกลางในการเข้าถึงปัจจัยการผลิต หรือทุนอื่น เช่น ข่าวสารข้อมูล ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ และทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ในราคาที่ถูกลง โดยผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมหรือ โครงสร้างทางสังคมนั่นเอง กล่าวโดยกว้าง ๆ แล้ว ทูทางสังคมให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้โดยผ่านสองช่องทาง คือ ลดต้นทุนทางธุรกรรม และลดต้นทุน การตรวจสอบ (Monitoring cost) ถ้าเราอาศัยคำนิยามหลักทุนทางสังคมตามที่ได้นำเสนอผ่านมามีความไว้วางใจกัน เราก็พอจะเข้าใจได้ว่า เมื่อคนเรามาทำสัญญา ทำกิจกรรมร่วมกัน หรือทำธุรกรรมร่วมกัน มันจะเสียต้นทุนตรงส่วนนี้น้อยลง ยกตัวอย่างเช่น พ่อค้าเพชรสองคนที่มีความเชื่อถือไว้วางใจกันสามารถทำการแลกเปลี่ยนเพชรเพื่อตรวจสอบก่อนซื้อขายจริง โดยไม่ต้องมีการทำประกันภัยหรือทำสัญญาอย่างเป็นทางการ ซึ่งทำให้ไม่จำเป็นต้องเสียต้นทุนของธุรกรรมในเรื่องดังกล่าว ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีการตกลงสัญญา หรือทำกิจกรรมร่วมมือกันแล้ว ต้นทุนในการกำกับดูแลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องยึดถือและปฏิบัติตามข้อตกลงที่ให้ไว้แก่กัน ก็จะเสียต้นทุนดังกล่าวน้อยลง โดยเฉพาะการจัดหาคนกลางให้เข้ามาควบคุมดูแล (Coleman, 1988)

ปฏิบัติการของทุนทางสังคมที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างเครือข่าย โดยอาศัยบรรทัดฐานความไว้วางใจ ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสำคัญยังช่วยลดปัญหาความขัดแย้งและใช้สันติวิธีมากขึ้น แหล่งของทุนทางสังคมดังกล่าวสะสมอยู่ภายใต้ ความเป็นเพื่อนบ้าน การเป็นอาสาสมัคร รวมทั้งการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การที่จะสร้างให้เกิดบรรทัดฐานที่ประกอบขึ้นเป็นทุนทางสังคมเพื่อให้แสดงปฏิบัติการต่อไปได้นั้น จำเป็นต้องชักนำให้เกิดความร่วมมือภายในกลุ่ม (เพื่อที่จะสร้างบรรทัดฐานการช่วยเหลือไว้วางใจกัน) ดังนั้นจึงเกี่ยวข้องกับ จารีตปฏิบัติ คุณความดี เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต เพราะสร้างไว้ซึ่งพันธะสัญญาและข้อผูกมัดภายในกลุ่ม (Fukuyama, 1999) นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคม เช่น โครงสร้างทางกายภาพ และโครงสร้างทางสังคม จะส่งผลกระทบต่อทุนทางสังคมของท้องถิ่น และปฏิบัติการของทุนทางสังคมด้วย (Lomas, 1998)

การสรุปถึงปฏิบัติการทุนทางสังคมของพัทนาม (Putnam, 1994) ที่ว่าจำเป็นต้องอาศัยบรรทัดฐานความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความไว้วางใจภายในกลุ่ม หรือระหว่างเครือข่ายเป็นสำคัญ และทุนทางสังคมจะแสดงปฏิบัติการเฉพาะในกลุ่ม หมู่บ้าน ประเทศ หรือภูมิภาคที่บุคคลนั้น ๆ สังกัดอยู่เท่านั้น ผ่านการที่เขาเข้าร่วมกิจกรรมแล้วเกิดความคาดหวังว่าจะเกิดความคุ้มค่าในการทำเช่นนั้น ก่อให้เกิดคำถามตามมาเช่นกัน กล่าวคือ การประสานความร่วมมือ ความไว้วางใจและการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียมกันนี้ สามารถเกิดขึ้นในลักษณะทั่วไป และเป็นไปอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นบรรทัดฐานที่ถือปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริงหรือไม่

ทุนทางสังคมก่อให้เกิดผลดีต่อผู้ที่เข้ามาสัมพันธ์กันในหลาย ๆ ด้าน ที่สำคัญคือการทำให้เกิดพลังในการต่อสู้เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ช่วยให้เราได้สร้างสรรค์และพัฒนาความสามารถ รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนได้ทำหรือเข้าถึงสิ่งที่ต้องการ ได้ ซึ่งทั้งหมดนี้อาจถือได้ว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนเพื่อให้สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้

พลังชีวิต (Vitality)

แรงจูงใจที่ทำให้สร้างทุนทางสังคม คนใช้ “ทุนทางสังคม” เพื่อให้บรรลุผลที่ต้องการ เช่น การเข้าถึงทรัพยากร เพื่อให้เกิดอำนาจต่อรอง เพื่อลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน ในแง่นี้ถือว่าการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือ (Instrument) คือถ้าปราศจากทุนทางสังคมคนไม่อาจบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ ดังนั้นทุนทางสังคมจึงอาจเกิดขึ้นจากความต้องการจำเป็นที่จะดำรงชีวิต เมื่อทุนทางสังคมเกิดขึ้นแล้วอาจพัฒนาไปเป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน บรรทัดฐานนี้กลายเป็นสิ่งที่กลุ่มมีอยู่ร่วมกัน ความมั่นใจของสมาชิกที่เชื่อว่าจะได้รับความช่วยเหลือเมื่อต้องการ หรือความรู้สึกร่วมทุกข์ร่วมสุข คือเมื่อเห็นคนอื่นประสบปัญหา อุปสรรค วิกฤตก็พร้อมจะช่วยเหลือ ซึ่งในขณะเดียวกันผู้ช่วยเหลือก็สามารถคาดหวังได้ว่าเมื่อตัวเองประสบภาวะวิกฤตก็จะได้รับความช่วยเหลือด้วยเช่นกันสิ่งเหล่านี้คือพลังชีวิตที่ทำให้คนรู้สึกว่าจะสามารถจะทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้

โอกาส (Opportunity)

การมีสายใยทางสังคม (Socialites/ Networks) ซึ่งนับเป็นทุนทางสังคมไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายหรือการติดต่อเชื่อมโยงกันแบบเห็นหน้ากันทุกวัน การมาพบปะพูดคุยจากกันปรึกษากันเป็นครั้งคราว หรือเมื่อมีความจำเป็นจะช่วยให้บุคคลที่เข้ามาสัมพันธ์กันสามารถสร้างกลไกในการระดมทรัพยากรที่ต้องการได้หรือทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน แต่ถ้าไม่มีใครที่มีความรู้ความสามารถที่จำเป็นสำหรับการทำกิจกรรมหรือการปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ แม้ทุกคนจะพร้อมใจเข้าร่วมกันแต่การเข้าร่วมกันก็ไม่ก่อให้เกิดผลอะไร ดังนั้นความสามารถของสมาชิกเรื่องที่จะทำหรือดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและสนับสนุนให้เกิด

ทุนทางสังคม อย่างไรก็ตามความสามารถเหล่านี้ของบุคคลอาจไม่ปรากฏหรือไม่อาจนำมาใช้ประโยชน์ใด ๆ ได้ หากไม่มีการร่วมมือกันหรือไม่มีทุนทางสังคมเกิดขึ้น ความสามารถนี้ทั้งความสามารถที่เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะ และความสามารถเสริม

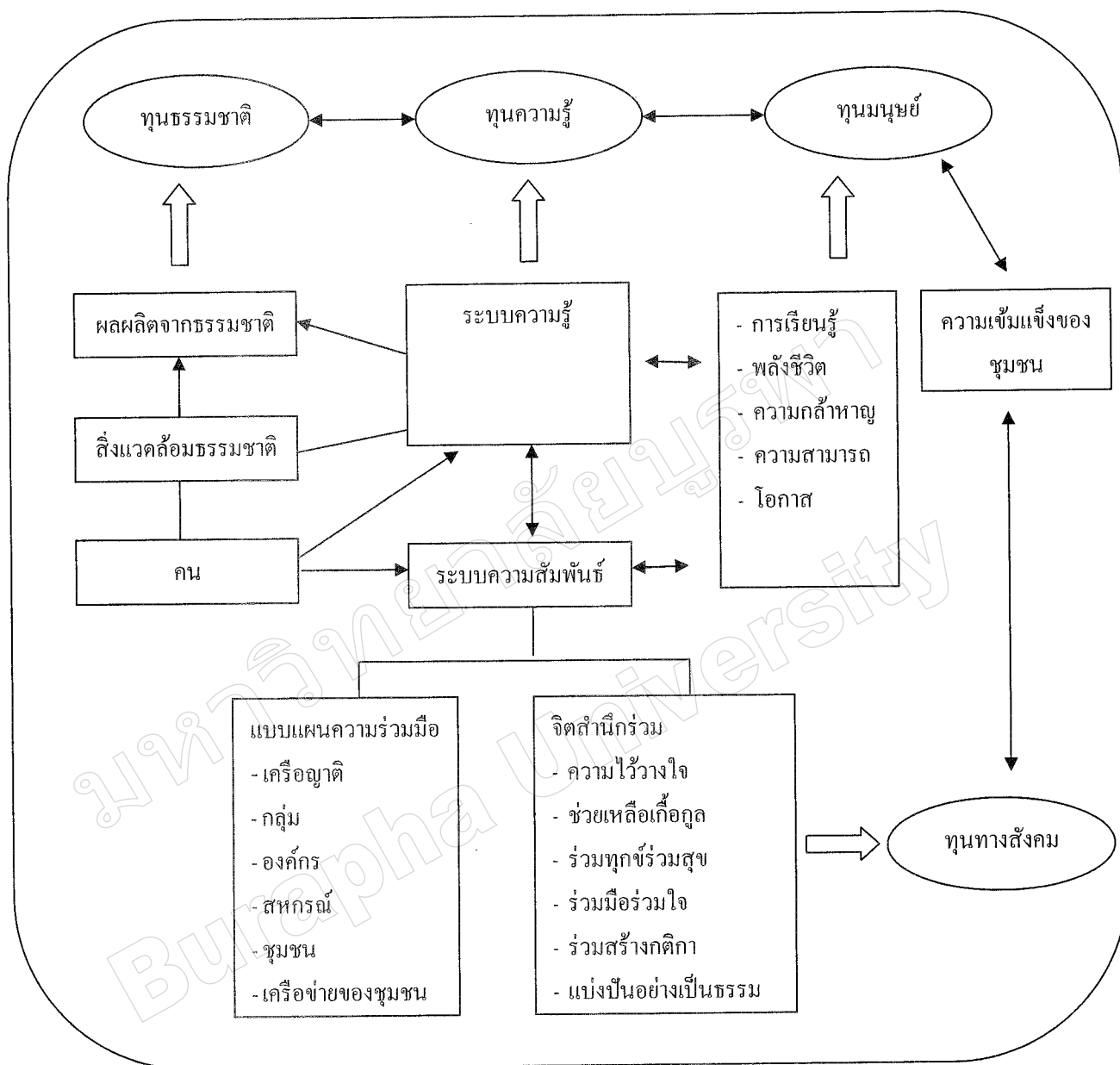
ความสามารถที่เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะ เป็นความสามารถเฉพาะทางที่มีความสำคัญสำหรับการทำกิจกรรมให้บรรลุผลสำเร็จ คือถ้าขาดผู้มีความสามารถในด้านนี้ การเข้าร่วมกันของสมาชิกก็ไม่มีผลหรือไม่บรรลุผล เช่น ในกรณีของการทอดผ้าก๊อกรองที่หมู่บ้าน ผ้าก๊อกรอง ซึ่งมีบุคคลที่สำคัญมากคือ ดวงใจ ที่สามารถออกแบบลายผ้าก๊อกรองได้หลากหลายแบบ ความสามารถของดวงใจในการเป็นคนออกแบบ ถักตะกอล และเข้าฟืม ถือเป็นความสามารถพิเศษเฉพาะตัวค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามหากไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อทำผ้าก๊อกรอง ดวงใจก็จะไม่ได้พัฒนาความสามารถของตนเองเพราะเมื่อมีคนมาให้ดวงใจออกแบบลวดลาย ดวงใจก็ได้พัฒนาความสามารถและได้ใช้ความสามารถของตนเองอย่างเต็มที่

เช่นเดียวกันกับในชุมชนเอื้อดิน พ่อหลวงมีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเพราะเคยไปอบรมไปดูงานในเรื่องนี้ และพ่อหลวงเป็นคนที่สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษได้ลงมาพยายามจัดบริการการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ในหมู่บ้าน ความเชี่ยวชาญพิเศษไม่ว่าจะเป็นการพูด การอธิบาย การติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอกเป็นความสามารถพิเศษของพ่อหลวงซึ่งมีส่วนสำคัญ

ความสามารถเสริม เป็นความสามารถของคนในชุมชนซึ่งมีอยู่มาแต่เดิม แต่หากไม่มีกิจกรรมหรือการรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมก็ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์หรือไม่มีคุณค่าแต่อย่างใด แต่เมื่อมีกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กรขึ้น ก็ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ กรณีของชุมชนเอื้อดิน คนในชุมชนมีประเพณีและการละเล่นหลายอย่างเช่น การเล่นดนตรีพื้นเมืองที่เรียกว่า สะล้อซอซึง ซึ่งคนในชุมชนมีความสามารถแต่ก็มีได้นำมาใช้ประโยชน์อะไรมากนัก นอกจากมีการเล่นเพื่อเป็นการพักผ่อนส่วนตัวหรือในงานที่มีงาน นักดนตรีพื้นเมืองเหล่านี้ได้รวมกันเป็นวงดนตรีและมาเล่นให้นักท่องเที่ยวฟังในตอนเย็นในขณะที่รับประทานอาหารเย็นและหลังอาหารเย็นเป็นการเสริมบรรยากาศการพักผ่อนหย่อนใจ และบางครั้งก็เป็นความสนุกสนานโดยเฉพาะเมื่อนักท่องเที่ยวมาร่วมเล่นดนตรีด้วย การมีวงดนตรีพื้นเมืองทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสชื่นชมวัฒนธรรมพื้นเมือง และเพิ่มคุณภาพให้กับบริการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชน ในส่วนของวงดนตรีนักดนตรีได้มีโอกาสรวมกลุ่มกันซ้อมดนตรีเกิดความผูกพันถือเป็นการใช้เวลาว่างที่มีคุณค่า และยังมิวายได้จากการเล่นดนตรีจากนักท่องเที่ยวที่มาเป็นกลุ่ม ในปัจจุบันมีเยาวชนเริ่มให้ความสนใจกับดนตรีพื้นเมือง มีการฝึกหัดเล่นอย่างกว้างขวางในหมู่บ้าน

นอกจากกวาดคนตรีแล้วคนที่มีความสามารถในด้านอื่น ๆ เช่น การฟ้อน ก็ได้มีโอกาสแสดงความสามารถทางด้านนี้ด้วย ในหมู่บ้านเมืองคินมีคณะฟ้อนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชนผู้หญิง ซึ่งมีผู้ใหญ่ที่มีความสามารถเป็นผู้ฝึกการฟ้อน จัดเตรียมเครื่องแต่งกาย ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การบายศรีก็เป็นการนำประเพณีพื้นบ้านมาต้อนรับนักท่องเที่ยว มีคนเฒ่าคนแก่มาทำพิธีและผูกข้อมือ ทำให้นักท่องเที่ยวมีความประทับใจ ขณะเดียวกันก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับกิจกรรม หรือความรู้ที่ได้ถูกกบดบัง หรือเก็บไว้เป็นเพียงความทรงจำของคนรุ่นเก่าได้รับการรื้อฟื้น เกิดบรรยากาศที่มีชีวิตชีวาขึ้นในชุมชน

ความสามารถดังกล่าวข้างต้นอาจถือได้ว่าเป็นความสามารถของมนุษย์หรือทุนมนุษย์ แต่ในอีกนัยหนึ่ง ความสามารถเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนของการที่คนมีบรรทัดฐานคือวัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน มีความรู้สึกว่าการเข้าร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และเปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ความสามารถได้เข้าร่วมกิจกรรมหรือร่วมเป็นสมาชิก เกิดจิตสำนึก ร่วมกันจึงถือเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับทุนทางสังคม

ภาพที่ 1 ข้อเสนอโมเดลแสดงการเกิดขึ้นของทุนทางสังคม

ภาพนี้แสดงให้เห็นกระบวนการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมในชุมชนว่าไม่อาจแยกออกจากทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ หรือทุนวัฒนธรรม และทุนมนุษย์ได้ ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทำให้คนสามารถสร้างระบบความรู้และระบบความสัมพันธ์ ที่ทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมของคน เป็นความรู้ที่คนสร้างขึ้นและสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อกาลเวลาผ่านไปและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ระบบความรู้ชุดต่าง ๆ ที่คนในชุมชนสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบ

ความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาของป่า ระบบความรู้เกี่ยวกับการทำนา ระบบความรู้ในการทำสวนเมี่ยง ระบบความรู้ในการทอผ้า ฯลฯ จึงเป็นเสมือน “ทุนความรู้” ที่แต่ละชุมชนมีไม่เหมือนกัน เพราะเป็นระบบความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความต้องการจำเป็นของแต่ละชุมชน แต่สิ่งที่ไม่แตกต่างกันก็คือ ระบบความรู้เหล่านี้มีความเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ที่คนสร้างขึ้นอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนว่าอะไรเกิดขึ้นก่อน อะไรเกิดขึ้นทีหลัง แต่ทั้งสองมิตินี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และเป็นสิ่งที่คนสามารถทำให้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกลายเป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่คนสามารถพึ่งพิงเพื่อการดำรงชีวิตได้

ระบบความสัมพันธ์ที่คนสร้างขึ้น มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ ลักษณะแรกคือ แบบแผนความสัมพันธ์ซึ่งอาจมีทั้งที่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่าย กลุ่ม องค์การชุมชน สหกรณ์ เครือข่ายชุมชน ฯลฯ แต่ละแบบแผนความสัมพันธ์อาจมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่หลากหลายแตกต่างกันไป ความสัมพันธ์ที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คือลักษณะความสัมพันธ์ที่คนมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน การร่วมมือร่วมใจกันทำสิ่งต่าง ๆ การร่วมกันสร้างกติกา รวมทั้งการแบ่งปันอย่างเป็นธรรม สิ่งเหล่านี้อาจเรียกรวมกันว่าเป็นจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชน ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ

ทั้งระบบความรู้และระบบความสัมพันธ์ที่คนสร้างขึ้นดังกล่าวข้างต้นนับได้ว่า เป็นทุนความรู้และทุนทางสังคมของชุมชน เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ทั้งคนและชุมชนดำรงอยู่ได้ คนมีการสร้างสรรค์ผลิตและสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ มีคุณค่าทางจิตใจและทางร่างกายทำให้คนที่มีความสามารถในการเรียนรู้ มีพลังชีวิต มีความกล้าหาญ มีความสามารถ และทำให้คนมีโอกาที่จะเลือกทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดนี้คือการสร้างคนที่มีคุณค่าหรือเป็นการสร้าง “ทุนมนุษย์” นั่นเอง

ดังนั้นในการมองถึงเงื่อนไขและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างทุนชุมชนทั้งที่เป็นทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนมนุษย์แต่ละมิติของทุนชุมชนเป็นสิ่งที่คนในชุมชนสามารถสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ หากคนในชุมชนสามารถสืบสานทุนเหล่านี้ ซึ่งครั้งหนึ่งถูกสร้างขึ้นจากการที่ได้ดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การหลั่งไหลเข้าไปของความรู้ กฎเกณฑ์กติกาที่คนไม่ได้มีส่วนร่วมในการสร้าง หรือระบบความสัมพันธ์ที่มีได้อยู่บนฐานของความเสมอภาค มีส่วนสำคัญต่อการชะงักงันของกระบวนการสะสมทุนของชุมชน การจะสร้างทุนให้กับชุมชนจึงต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์กติกาต่าง ๆ ที่จะทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากกฎเกณฑ์กติกา รวมทั้งช่วยให้ชุมชนสามารถจัดระบบความสัมพันธ์ที่สามารถกระจายผลได้ต่าง ๆ ผู้สมาชิกอย่างเสมอภาคจะทำให้คนในชุมชนมีพลังชีวิต มีการเรียนรู้ มีความกล้าหาญ และมีความสามารถที่จะ

พื้นผ้าอุปสรรคต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ซึ่งทั้งหมดนี้จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งอย่างแท้จริง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรงหรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัยพบว่า มีเอกสารงานวิจัย ดังนี้

สาลิณี มานะกิจ (2548) ศึกษาเรื่อง “ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนคาทอลิกบ้านท่าแร่ จังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2427-2508” และศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าว และศึกษาถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนคาทอลิกบ้านท่าแร่มีความเข้มแข็ง และได้รับเลือกให้เป็นที่ตั้งของที่ทำการอัครสังฆมณฑลใน พ.ศ. 2508 ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนคาทอลิกบ้านท่าแร่เกิดจากการรวมตัวของชาวเวียดนามคาทอลิก และพวกทาสที่มีสภานารีฝรั่งเศสไถ่ตัวมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงชุมชนคือ การอพยพเข้ามาของชาวเวียดนามช่วงแรกของการก่อตั้งชุมชนและช่วงหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 และนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม กล่าวคือ การอพยพเข้ามาของชาวเวียดนามทำให้ชุมชนคาทอลิกบ้านท่าแร่ขยายตัว และมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ แต่ในนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ส่งผลต่อสถานภาพของนักบวชในชุมชนและทำให้ประชาชนบางส่วนเปลี่ยนไปนับถือ ศาสนาพุทธ ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้ได้รับเลือกเป็นที่ตั้งของที่ทำการของอัครสังฆมณฑลก็คือ ความมั่นคงของชุมชนในด้านศาสนา การศึกษา และเศรษฐกิจ

เกษมวัฒน์ เปรมกมล (2548) ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในจังหวัดจันทบุรี” โดยได้ศึกษาความเป็นมา การดำเนินงาน และอุปสรรคของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในจังหวัดจันทบุรี สถานการณ์เมื่อจันทบุรีถูกฝรั่งเศสยึดครองระหว่าง พ.ศ. 2436 -2447 การคุกคามผู้นับถือศาสนาคริสต์ในประเทศไทยซึ่งรวมทั้งจันทบุรีระหว่าง พ.ศ. 2483-2488 ความเจริญก้าวหน้าของเขตปกครองแขวงจันทบุรีที่มีคณะนักบวชหญิงชายร่วมงานแพร่ธรรม ซึ่งในปัจจุบันได้นำแผนแม่บททิศทางการอภิบาลมาแก้ปัญหาการบริหารและการปกครอง ทำให้คริสตชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน

เกีย วุฒ ลิ (2539) ศึกษาเรื่อง “การเผยแพร่ศาสนาคริสต์กับการตอบสนองของชาวพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่าง ค.ศ. 1511-1990” ผลการวิจัยพบว่าการเข้ามาของศาสนาคริสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเริ่มตั้งแต่โปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกาใน ค.ศ. 1511 จากนั้นการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ก็มาตลอดจนถึงปัจจุบัน รวมเป็นเวลาประมาณ 480 ปี แบ่งได้

เป็น 3 ช่วงเวลา คือ ระยะแรกคือตั้งแต่ ค.ศ. 1511 ถึงต้นศตวรรษที่ 19 ช่วงเวลานี้เป็นการพึ่งพาอำนาจตะวันตก เช่น อำนาจทางการค้า ช่วงนี้ศาสนาคริสต์กับการเมืองแยกกันไม่ออกในสายตาของมิสชันนารีและชาวพื้นเมือง ระยะที่สองของการเผยแผ่ศาสนาคริสต์เริ่มตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 วิธีการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในช่วงนี้คือการปลูกฝังอารยธรรมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล งานสังคมสงเคราะห์ ซึ่งชาวพื้นเมืองยอมรับอารยธรรมตะวันตก แต่ปฏิเสธศาสนาคริสต์ ระยะที่สามเริ่มตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง มิสชันนารีไม่ช่วยสร้างให้เป็นศาสนาคริสต์แบบชาวพื้นเมือง แต่กลับปลูกฝังความเป็นตะวันตกไว้ ดังนั้นชาวพื้นเมืองจึงเห็นว่าศาสนาคริสต์เป็นตัวแทนของศาสนาตะวันตก

วิริยา วงษ์วิเชียร (2551) ศึกษาเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคนไทยเชื้อสายเวียดนามที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก : กรณีศึกษาหมู่บ้านญวน อำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก” ผลการวิจัยพบว่าถิ่นเดิมของคนไทยเชื้อสายเวียดนามได้อพยพมาจากชุมชนเชื้อสายเวียดนามที่สามเสน และเข้ามาอยู่ในอำเภองครักษ์ ก่อน พ.ศ. 2446 การเข้ามาครั้งแรกนั้นได้ประกอบอาชีพเกษตร ทำไร่ การประมงน้ำจืด และการทอเสื่อเพื่อเลี้ยงครอบครัวมาโดยตลอด จากการที่อพยพเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านญวนนี้กว่า 100 ปี ทำให้วิถีในปัจจุบันเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเกือบทุกด้าน ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมี 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายใน เกิดจากชาวเวียดนามรุ่นใหม่มีความเป็นคนไทย ทำให้พูดภาษาท้องถิ่นน้อยลง ดำเนินชีวิตแบบคนไทยทุกประการ ส่วนปัจจัยภายนอก เกิดจากสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ได้เจริญก้าวหน้าขึ้น

สุชาติ พินธุรักษ์ (2550) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของคณะนักบวชชายคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2444” หลังจากคณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีสได้เข้ามาเผยแผ่ความเชื่อทางศาสนาของนิกายโรมันคาทอลิก คณะนักบวชนี้ได้เข้ามาพัฒนาความรู้และช่วยให้คนไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ด้านการศึกษาคณะนักบวชชายคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกได้ตั้งโรงเรียนคาทอลิก เพื่อให้นักเรียนในชุมชนต่าง ๆ ได้เรียนหนังสือ ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา โรงเรียนที่มีชื่อเสียงและประสบความสำเร็จมาก คือ โรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนคอนบอสโก มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ส่วนทางด้านงานสังคมสงเคราะห์ คณะนักบวชชายคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกได้ก่อตั้งหน่วยงานที่สำคัญ เช่น โรงพยาบาลคามิลเลียน เพื่อให้การดูแลรักษาผู้เจ็บป่วย มูลนิธิสงเคราะห์เด็กพญา เพื่อให้ความช่วยเหลือเด็กกำพร้า และเด็กยากจนให้มีที่อยู่อาศัยและเรียนหนังสือ

ยาณี ภานุรักษ์ (2548) ศึกษาเรื่อง “บทบาทงานพัฒนาและกระบวนการสร้างศักยภาพเสริมพลังของนักบวชหญิงคาทอลิกในประเทศไทย” พบว่าบทบาทของนักบวชหญิงคาทอลิกเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 2215 ทำให้เห็นว่านักบวชหญิงคาทอลิกมีบทบาทในงาน

พัฒนาเรื่องการให้ความรู้ ช่วยเหลืองานดูแลเด็กและผู้หญิงในสังคมไทยและยังทำมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน ยุคแรกเป็นยุคก่อร่างสร้างตัว ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี พ.ศ. 2383 มีนักบวชหญิงกลุ่มแรกในประเทศไทยที่มีชื่อว่าคณะรักกางเขน มีหน้าที่ช่วยงานอภิบาลของบาทหลวง ดูแลรักษาผู้เจ็บป่วย ฝึกอาชีพให้ผู้หญิง เช่น ทอเส้น ทอผ้า ยุคที่สอง ยุคสร้างหลักปักฐาน นักบวชหญิงเข้ามาช่วยงานด้านการศึกษาให้กับเด็กและเยาวชน การพยาบาลดูแลผู้ป่วยด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย นักบวชหญิงมีความรู้เหล่านี้จึงได้รับการยอมรับจากสังคมไทย ยุคที่สาม ยุคพัฒนาขยายไปสู่รากหญ้า เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2508 จนถึงปัจจุบัน มีการเปิดศูนย์สำหรับนักบวชหญิงเอง เพื่อให้มีการอบรมที่ทันสมัยและทันต่อเหตุการณ์ในสังคมมากขึ้น ทำให้นักบวชหญิงสามารถที่จะเข้าไปช่วยเหลือสังคมได้มากขึ้น

พรรณิ พลไชยขา (2536) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของมิสชันนารีโรมันคาทอลิกในอีสาน ปี พ.ศ. 2424-2496” ผลการวิจัยพบว่ามิสชันนารีคาทอลิกเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในอีสานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2424 มิสชันนารีได้อาศัยสนธิสัญญาเบงกอลเป็นหลักฐานอ้างอิงสิทธิในการทำงาน การดำเนินงานในระยะแรกขึ้นอยู่กับสังกัดมณฑลกรุงเทพฯ ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 ก็ได้แยกออกเป็นมิสซังลาว ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมิสซังท่าแร่-หนองแสง บทบาทและวิธีการเผยแผ่ศาสนาได้ใช้วิธีการต่าง ๆ คือ การให้ความคุ้มครองแก่คนที่สมัครเข้าเป็นคาทอลิก การตั้งชุมชนคาทอลิก การจัดตั้งโรงเรียนคาทอลิก การใช้ภาษาพื้นเมือง และการปรับตัวเข้ากับสังคมอีสาน ผลกระทบของศาสนาคาทอลิกที่มีในภาคอีสานคือด้านการเมือง ทำให้ผู้ปกครองมีโอกาสเอารัดเอาเปรียบและกดขี่ได้น้อยลง ด้านเศรษฐกิจมีการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่ชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อน เป็นการแบ่งเบางบประมาณของรัฐบาล ส่วนผลด้านสังคมทำให้เกิดการยอมรับความเชื่อ และคนอีสานยอมรับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

สมาพร สุริยพงศ์ (2547) ศึกษาเรื่อง “บทบาทมิสชันนารีอเมริกันในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2374-2453) : ผลกระทบที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” ผลการวิจัยพบว่าการเข้ามาเผยแผ่ศาสนาของมิสชันนารีอเมริกันมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เป็นคริสตศาสนาตามอุดมการณ์ของตน แต่สิ่งที่มิสชันนารีตะวันตกนำเข้ามาด้วยคือวิทยาการตะวันตก ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ดึงดูดให้คนรับรู้เรื่องราวของคริสตศาสนา และสัมผัสกับความเจริญของตะวันตกในเวลาเดียวกัน ผลจากการศึกษาพบว่าวัตถุประสงค์หลักของมิสชันนารีในการเผยแผ่ศาสนานั้นไม่ประสบความสำเร็จ แต่วิทยาการที่มิสชันนารีเหล่านี้นำเข้ามาก็เป็นหนทางไปสู่ความรู้ความคิดที่ทันสมัยในสังคมไทยในเวลาต่อมา เช่น ด้านการศึกษา ด้านการแพทย์ เครื่องจักรกล การพิมพ์ ตลอดจนวัฒนธรรมและประเพณีแบบตะวันตกด้วย

สุรพันธ์ สุวรรณศรี (2552) ศึกษาเรื่อง “การสร้างความสงบสุขในสังคม: การศึกษาแนวทางบูรณาการกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในภาคอีสาน” ผลการวิจัยพบว่ากระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์ได้นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมของสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนอุปนิสัยและระดับภูมิปัญญาของผู้ฟังแต่ละกลุ่ม มีการเปลี่ยนแปลงคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของศาสนาเดิม เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนกระบวนการเผยแผ่คริสต์ศาสนา บาทหลวงและผู้นำศาสนาได้ใช้หลักมนุษยสัมพันธ์คือการเข้าถึงบุคคลหรือชุมชนด้วยตนเอง ใช้หลักสังคมสงเคราะห์ คือการให้ที่นาคินแก่ชาวบ้าน ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กยากไร้ และสอนหนังสือให้กับเด็กและเยาวชนพยายามปรับตนเองโดยนำภาษาพื้นบ้านไปใช้ในการเผยแผ่ สอนโดยผ่านครุคำสอน เพราะเป็นคนในพื้นที่ที่นับถือคริสต์ศาสนาสามารถเลือกและสร้างสถานการณ์ที่เหมาะสมได้เป็นอย่างดี

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน” การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนกับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน วิธีการศึกษาใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และอย่างไม่เป็นทางการ ศึกษาหมู่บ้านสันป่ายาง หมู่ที่ 2 ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่เก่าแก่ มีการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีกันมาก มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติสูง ทำให้ชุมชนอาศัยอยู่กันแบบเครือญาติ พึ่งพาอาศัยกัน โดยมีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตลอดทั้งในการดำรงชีวิตและการทำงาน ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นทุนที่มาจากภายในชุมชนเองและภายนอกชุมชน จึงสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนและแก้ปัญหาของชุมชนได้

จตุเทพ ยาสมุทร (2543) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ” การศึกษานี้มุ่งที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับทุนทางสังคม และการปรับตัวของทุนทางสังคมที่เกิดจากอดีตและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่าทุนทางสังคมของชุมชนแม่ทา มีทั้งทุนที่เป็นรูปธรรม เช่น ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ และทุนที่เป็นนามธรรม เช่น วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้ทุนทางสังคมดำรงอยู่และนำไปพัฒนาท้องถิ่น คือ ปัจจัยด้านการสืบทอด ได้แก่ การสืบทอดเจตนารมณ์ที่บรรพบุรุษสืบทอดมา, ปัจจัยกระบวนการจัดการที่ดี มีคุณภาพ ได้แก่ ความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน, ปัจจัยผู้นำ คือ การมีผู้นำชุมชนที่ดี มีวิสัยทัศน์ มีความรับผิดชอบ และเป็นผู้นำเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ, ปัจจัยเครือข่ายสนับสนุนให้เกิดองค์กรเครือข่ายภายในชุมชน และประสานงานกับองค์กรเครือข่ายภายนอก เพื่อให้องค์กรเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด

ระริน สุรวุฒนานันท์ (2551) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมในชุมชนชาติพันธุ์ ศึกษากรณีชุมชนมอญในกรุงเทพมหานคร” การศึกษานี้เป็นการวิเคราะห์พัฒนาการทุนทางสังคมของชุมชนชาติพันธุ์มอญ พบว่าในช่วงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมอญ เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างชุมชนมอญกับจีน มีการไปมาหาสู่กันเฉพาะชนชาติมอญด้วยกันส่วนในปัจจุบันอัตลักษณ์ของมอญก็ยังไม่ปรากฏเด่นชัดอยู่ แต่ก็เกิดพลวัตกระบวนการทุนทางสังคมที่สัมพันธ์กับระบบความคิดความเชื่อของชุมชน ทุนทางสังคมที่คงอยู่ในชุมชนมอญและบ่งบอกถึงความเป็นมอญ คือ วัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม และผู้นำชุมชน

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมของคาทอลิกในสังคมไทย” เรามีข้อสรุปเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่มีมาในอดีต ดังนี้

1. งานวิจัยเกี่ยวกับคาทอลิกในสังคมไทย ส่วนใหญ่เป็นงานที่ศึกษาทางประวัติศาสตร์ การเผยแพร่ศาสนาคาทอลิกในสังคมไทย ได้แก่ สาทินี มานะกิจ (2548) เรื่อง “ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนคาทอลิกบ้านท่าแร่ จังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2427-2508” เกษมวัฒน์ เปรมกมล (2548) เรื่อง “พัฒนาการของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในจังหวัดจันทบุรี” และเด็ว อุด ลิ (2539) เรื่อง “การเผยแพร่ศาสนาคริสต์กับการตอบสนองของชาวพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่าง ค.ศ. 1511-1990” และเป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของมิสชันนารีในสังคมไทย ได้แก่ สุชาติ พินธุรักษ์ (2550) เรื่อง “บทบาทของคณะนักบวชชายคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2444” ยานี ภานุรักษ์ (2548) เรื่อง “บทบาทงานพัฒนาและกระบวนการสร้างศักยภาพเสริมพลังของนักบวชหญิงคาทอลิกในประเทศไทย” พรณี พลไชยชา (2536) เรื่อง “บทบาทของมิสชันนารีโรมันคาทอลิกในอีสาน ปี พ.ศ. 2424-2496” สมาพร สุริยพงศ์ (2547) เรื่อง “บทบาทมิสชันนารีอเมริกันในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2374-2453) : ผลกระทบที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”

2. งานวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคม เนื่องจากแนวคิดทุนทางสังคมเป็นแนวคิดทางการพัฒนาที่โดดเด่นในประเทศไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ทำให้มีการวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมออกมาจำนวนมาก จากการได้สังเคราะห์งานวิจัยเหล่านั้นพบว่าเป็นการให้ความหมายทุนทางสังคมในภาพกว้างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าทุกอย่างในสังคมไทยเป็นทุนทางสังคม เช่น อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) เรื่อง “ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน” จุติเทพ ยาสมุทร (2543) เรื่อง “ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ” ระริน สุรวุฒนานันท์ (2551) เรื่อง “ทุนทางสังคมในชุมชนชาติพันธุ์ ศึกษากรณีชุมชนมอญในกรุงเทพมหานคร” ในขณะที่หากกล่าวถึงทุนทางสังคมที่แท้จริงแล้ว ต้องเป็นผลผลิตที่มาจากความสัมพันธ์ในสังคม โดยออกมาในรูปของเครือข่าย มูลนิธิ สมาคม กลไกทางสังคม จารีต

3. จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคาทอลิกในประเทศไทย พบว่ายังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับ
ทุนทางสังคมของคาทอลิกเลย ดังนั้นการศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของคาทอลิกใน
สังคมไทย” จึงถือว่าเป็นการศึกษาอีกแง่มุมหนึ่งของคาทอลิกในสังคมไทย

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University